Συλλογή της Νομολογίας

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
YVES BOT
της 29ης Μαΐου 2018 [1]

Συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-569/16 και C-570/16

Stadt Wuppertal
κατά
Maria Elisabeth Bauer (C-569/16)
και
Volker Willmeroth als Inhaber der TWI Technische Wartung und Instandsetzung Volker Willmeroth e. K.
κατά
Martina Broßonn (C-570/16)

[αίτηση του Bundesarbeitsgericht
(ομοσπονδιακού δικαστηρίου εργατικών διαφορών, Γερμανία)
για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως]

«Προδικαστική παραπομπή – Κοινωνική πολιτική – Οργάνωση του χρόνου εργασίας – Ετήσια άδεια – Οδηγία 2003/88/ΕΚ – Άρθρο 7 – Τερματισμός εργασιακής σχέσης λόγω θανάτου του εργαζομένου – Απόσβεση του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών – Εθνική ρύθμιση που καθιστά αδύνατη την καταβολή στους κληρονόμους του θανόντος χρηματικής αποζημίωσης για μη ληφθείσες ετήσιες άδειες μετ' αποδοχών – Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Άρθρο 31, παράγραφος 2 – Υποχρέωση σύμφωνης με το δίκαιο της Ένωσης ερμηνείας του εθνικού δικαίου – Δυνατότητα απευθείας επίκλησης του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ ιδιωτών – Υποχρέωση μη εφαρμογής αντίθετης εθνικής ρύθμισης»

1. Οι παρούσες αιτήσεις προδικαστικής απόφασης αφορούν την ερμηνεία του άρθρου 7 της οδηγίας 2003/88/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας [2], καθώς και του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης [3].

2. Οι αιτήσεις αυτές υποβλήθηκαν στο πλαίσιο δύο ένδικων διαφορών μεταξύ, αφενός, της Maria Elisabeth Bauer και της Martina Broßonn και, αφετέρου, των πρώην εργοδοτών των θανόντων συζύγων τους, ήτοι, αντιστοίχως, του Stadt Wuppertal (Γερμανία) και του Volker Willmeroth, ως ιδιοκτήτη της επιχείρησης TWI Technische Wartung und Instandsetzung Volker Willmeroth e. K. (στο εξής: V. Willmeroth), με αντικείμενο την άρνηση των τελευταίων να καταβάλουν στις πρώτες χρηματική αποζημίωση για ετήσια άδεια μετ' αποδοχών την οποία δεν έλαβαν οι σύζυγοί τους πριν από τον θάνατό τους.

1 Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γαλλική.

2 ΕΕ 2003, L 299, σ. 9.

3 Στο εξής: Χάρτης.

3. Το εργατικό δίκαιο αποτελεί αναμφίβολα έναν από τους κύριους τομείς όπου είναι δυνατή η επίκληση, στο πλαίσιο διαφορών μεταξύ ιδιωτών, των κανόνων που θεσπίζει η Ένωση [4].

4. Ταυτόχρονα, η έλλειψη οριζόντιου άμεσου αποτελέσματος των οδηγιών, η οποία απορρέει από πάγια νομολογία του Δικαστηρίου [5], μπορεί να θεωρηθεί παράγοντας ικανός να πλήξει την αποτελεσματικότητα των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων στις διαφορές τις οποίες καλούνται να λύσουν τα εθνικά δικαστήρια [6].

5. Το μειονέκτημα αυτό μπορεί όμως να αμβλυνθεί, ή ακόμη και να εξαλειφθεί, όταν διάταξη του δικαίου της Ένωσης ανήκουσα στο πρωτογενές δίκαιο, και ειδικότερα διάταξη του Χάρτη, πληροί τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για να είναι δυνατή η απευθείας επίκλησή της στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ ιδιωτών.

6. Όπως άλλα θεμελιώδη κοινωνικά δικαιώματα που αναγνωρίζονται από τον Χάρτη, το δικαίωμα κάθε εργαζομένου σε ετήσια περίοδο αμειβόμενων αποδοχών, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, αποσκοπεί στη ρύθμιση των εργασιακών σχέσεων οι οποίες είναι, σε μεγάλο μέρος, σχέσεις ιδιωτικού δικαίου. Λαμβανομένης υπόψη, αφενός, της προπαρατεθείσας πάγιας νομολογίας του Δικαστηρίου σχετικά με την έλλειψη οριζόντιου άμεσου αποτελέσματος των οδηγιών, οι οποίες είναι πολυάριθμες στο πεδίο του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης, και, αφετέρου, της πρόσφατης νομολογίας του Δικαστηρίου η οποία φαίνεται να είναι ευνοϊκή όσον αφορά τη δυνατότητα απευθείας επίκλησης, στο πλαίσιο διαφορών μεταξύ ιδιωτών, των διατάξεων του Χάρτη που έχουν επιτακτικό χαρακτήρα και αυτάρκεια [7], ουδόλως προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι το Δικαστήριο κλήθηκε να απαντήσει στο ερώτημα αν μπορεί να γίνει απευθείας επίκληση του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ ιδιωτών προκειμένου να αποκλειστεί η εφαρμογή εθνικών διατάξεων που είναι αντίθετες προς την εν λόγω διάταξη.

7. Το σημείο εκκίνησης της σχετικής ανάλυσης είναι, κατά τη γνώμη μου, η παραδοχή ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα που αναγνωρίζονται από τον Χάρτη πρέπει, κατ' αρχήν, προκειμένου να μην καταστούν κενό γράμμα, να μπορούν να τύχουν προστασίας και, συνεπώς, να μπορούν να τύχουν απευθείας επίκλησης ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων. Πάντως, πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι ο βαθμός κατά τον οποίο όλες οι διατάξεις του Χάρτη μπορούν να τύχουν επικλήσεως ενώπιον δικαστηρίου δεν είναι ο ίδιος για τις διατάξεις αυτές. Συνεπώς, όταν το Δικαστήριο καλείται να κρίνει αν είναι ή όχι δυνατή η απευθείας επίκληση διάταξης του Χάρτη ενώπιον εθνικού δικαστηρίου, προκειμένου να αποκλειστεί η εφαρμογή αντίθετων εθνικών διατάξεων, οφείλει να λάβει υπόψη το γράμμα της διάταξης αυτής, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα των σχετικών επεξηγήσεων [8].

8. Οι υπό κρίση υποθέσεις θα μου δώσουν κυρίως τη δυνατότητα, στις αναλύσεις που ακολουθούν, να εκθέσω τους λόγους για τους οποίους θεωρώ ότι το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη πληροί τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για να είναι δυνατή η απευθείας επίκλησή του στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ ιδιωτών προκειμένου να αποκλειστεί η εφαρμογή αντίθετων εθνικών διατάξεων.

4 Όπως σημειώνει η Walkila, S., *Horizontal Effect of Fundamental Rights in EU Law*, Europa Law Publishing, Groningen, 2016, «an unequal relation of the parties tends more easily to justify recourse to fundamental rights in an effort to strengthen the position of the weaker party. Since this is a common situation and characteristic of many employer-employee relations, the field of employment law has proved a fruitful area for the evolution of the horizontal effect of fundamental right norms of EU law» (σ. 199).

5 Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 10ης Οκτωβρίου 2017, Farrell (C-413/15, EU:C:2017:745, σκέψη 31 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

6 Βλ., συναφώς, Van Raepenbusch, S., *Droit institutionnel de l'Union européenne*, 2η έκδοση, Larcier, Βρυξέλλες, 2016, ο οποίος σημειώνει ότι η νομολογία αυτή συνιστά «σημαντικό περιορισμό για την αποτελεσματικότητα των δικαιωμάτων που παρέχει η έννομη τάξη της Ένωσης, και ειδικά στον κοινωνικό τομέα κατά το μέρος που το κοινωνικό δίκαιο της Ένωσης περιλαμβάνεται κυρίως σε οδηγίες, σύμφωνα με το άρθρο 153, παράγραφος 2, στοιχείο β', ΣΛΕΕ. Με άλλα λόγια, ενώ οι επίμαχες κοινωνικές διατάξεις της Ένωσης έχουν σκοπό να προστατεύουν τους εργαζομένους και πρέπει να είναι αρκούντως συγκεκριμένες και απαλλαγμένες αιρέσεων για να μπορούν να εφαρμοστούν απευθείας από έναν δικαστή, οι εργαζόμενοι δεν μπορούν να τις επικαλεστούν κατά του ιδιώτη εργοδότη τους, ακόμη και για να αποκλειστεί η εφαρμογή αντίθετου κανόνα του εθνικού δικαίου (εκτοπιστικό αποτέλεσμα)» (σ. 480).

7 Βλ., εσχάτως, απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger (C-414/16, EU:C:2018:257).

8 Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (ΕΕ 2007, C 303, σ. 17, στο εξής: επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη).

I. Το νομικό πλαίσιο

Α. Το δίκαιο της Ένωσης

9. Κατά το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, «[κ]άθε εργαζόμενος έχει δικαίωμα [...] σε ετήσια περίοδο αμειβόμενων διακοπών».

10. Το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, το οποίο επιγράφεται «Ετήσια άδεια», έχει ως εξής:

«1. Τα κράτη μέλη θεσπίζουν τα αναγκαία μέτρα ώστε να παρέχεται σε όλους τους εργαζομένους ετήσια άδεια μετ' αποδοχών διάρκειας τουλάχιστον τεσσάρων εβδομάδων, σύμφωνα με τους όρους που προβλέπουν οι εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές για την απόκτηση του σχετικού δικαιώματος και τη χορήγηση της άδειας.

2. Η ελάχιστη περίοδος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών μπορεί να αντικαθίσταται από χρηματική αποζημίωση μόνον σε περίπτωση τερματισμού της εργασιακής σχέσης.»

11. Το άρθρο 17 της οδηγίας αυτής προβλέπει ότι τα κράτη μέλη μπορούν να παρεκκλίνουν από ορισμένες διατάξεις της. Εντούτοις, δεν επιτρέπεται παρέκκλιση από το άρθρο 7 της οδηγίας.

Β. Το γερμανικό δίκαιο

12. Το άρθρο 7, παράγραφος 4, του Bundesurlaubsgesetz (ομοσπονδιακού νόμου περί αδειών)[9], της 8ης Ιανουαρίου 1963, υπό τη μορφή που έλαβε στις 7 Μαΐου 2002[10], ορίζει τα εξής:

«Εάν η άδεια δεν μπορεί πλέον να χορηγηθεί εν όλω ή εν μέρει, λόγω λύσεως της σχέσεως εργασίας, τότε πρέπει να καταβληθεί αντίστοιχη αντισταθμιστική αποζημίωση.»

13. Το άρθρο 1922, παράγραφος 1, του Bürgerliches Gesetzbuch (γερμανικού αστικού κώδικα)[11], επιγραφόμενο «Καθολική διαδοχή», ορίζει τα εξής:

«Κατά τον θάνατο ενός προσώπου (επαγωγή κληρονομίας), η περιουσία του ως σύνολο (κληρονομία) περιέρχεται σε ένα ή περισσότερα πρόσωπα (κληρονόμους).»

II. Η διαφορά των κύριων δικών και τα προδικαστικά ερωτήματα

14. Η M. E. Bauer είναι η μοναδική κληρονόμος του συζύγου της, ο οποίος απεβίωσε στις 20 Δεκεμβρίου 2010 και απασχολούνταν από τον Stadt Wuppertal, που είναι νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου. Ο Stadt Wuppertal απέρριψε την αίτηση της M. E. Bauer για την καταβολή αποζημίωσης ύψους 5 857,75 ευρώ η οποία αντιστοιχούσε σε ετήσια άδεια 25 ημερών την οποία ο σύζυγός της δικαιούνταν και δεν είχε λάβει έως την ημερομηνία του θανάτου του.

9 *BGBl.* 1963, σ. 2.

10 *BGBl.* 2002 I, σ. 1529 (στο εξής: BUrlG).

11 Στο εξής: BGB.

15. Η M. Broßonn είναι η μοναδική κληρονόμος του συζύγου της, ο οποίος απασχολούνταν από τον V. Willmeroth από τον Απρίλιο του 2003 και ο οποίος απεβίωσε στις 4 Ιανουαρίου 2013, ενώ από τον Ιούλιο του 2012 είχε καταστεί λόγω ασθένειας ανίκανος προς εργασία. Ο V. Willmeroth απέρριψε την αίτηση της M. Broßonn για την καταβολή αποζημίωσης ύψους 3 702,72 ευρώ η οποία αντιστοιχούσε σε ετήσια άδεια 32 ημερών την οποία ο σύζυγός της, που είχε δικαίωμα ετήσιας άδειας 35 ημερών, δικαιούνταν και δεν είχε λάβει έως την ημερομηνία του θανάτου του.

16. Η M. E. Bauer και η M. Broßonn άσκησαν αγωγή, η κάθε μία για τη δική της αξίωση, ενώπιον του αρμόδιου Arbeitsgericht (δικαστηρίου εργατικών διαφορών, Γερμανία) με αίτημα την καταβολή των εν λόγω αποζημιώσεων. Οι αγωγές αυτές έγιναν δεκτές και, εν συνεχεία, οι εφέσεις που ασκήθηκαν κατά των πρωτόδικων αποφάσεων από τον Stadt Wuppertal και τον V. Willmeroth απορρίφθηκαν από το αρμόδιο Landesarbeitsgericht (δευτεροβάθμιο δικαστήριο εργατικών διαφορών, Γερμανία). Ο Stadt Wuppertal και ο V. Willmeroth άσκησαν κατά των εν λόγω αποφάσεων αναιρέσεις ενώπιον του Bundesarbeitsgericht (Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου Εργατικών Διαφορών, Γερμανία).

17. Στις αποφάσεις περί παραπομπής που εκδόθηκαν σε κάθε μία από τις δυο αυτές υποθέσεις, το αιτούν δικαστήριο υπενθυμίζει ότι το Δικαστήριο έχει ήδη κρίνει, στην απόφασή του της 12ης Ιουνίου 2014, Bollacke (C-118/13, στο εξής: απόφαση Bollacke, EU:C:2014:1755), ότι το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνικές νομοθεσίες ή πρακτικές οι οποίες προβλέπουν ότι το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών αποσβέννυται, χωρίς να γεννάται δικαίωμα χρηματικής αποζημίωσης για τις μη ληφθείσες ετήσιες άδειες μετ' αποδοχών, όταν η σχέση εργασίας λύεται λόγω του θανάτου του εργαζομένου. Το αιτούν δικαστήριο διερωτάται, ωστόσο, αν ισχύει το ίδιο όταν το εθνικό δίκαιο δεν επιτρέπει να καταστεί ένα τέτοιο δικαίωμα χρηματικής αποζημίωσης μέρος της κληρονομιαίας περιουσίας. Ερμηνευόμενα συνδυαστικά, το άρθρο 7, παράγραφος 4, του BUrlG και το άρθρο 1922, παράγραφος 1, του BGB έχουν, πράγματι, ως συνέπεια ότι το δικαίωμα άδειας του θανόντος αποσβέννυται με τον θάνατό του, οπότε δεν μπορεί να μετατραπεί σε δικαίωμα χρηματικής αποζημίωσης ούτε να αποτελέσει μέρος της κληρονομιαίας περιουσίας. Το αιτούν δικαστήριο διευκρινίζει, συναφώς, ότι οποιαδήποτε άλλη ερμηνεία των εν λόγω διατάξεων θα ήταν contra legem και, συνεπώς, δεν μπορεί να γίνει δεκτή.

18. Επιπλέον, δεδομένου ότι το Δικαστήριο έχει δεχθεί ότι το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών μπορεί να αποσβεστεί μετά την πάροδο δεκαπέντε μηνών από το τέλος του έτους αναφοράς, καθόσον δεν ανταποκρίνεται πλέον στον σκοπό του ο οποίος συνίσταται στην παροχή στον εργαζόμενο της δυνατότητας να αναπληρώσει τις δυνάμεις του και να έχει στη διάθεσή του ένα χρονικό διάστημα χαλάρωσης και ψυχαγωγίας [12] και καθόσον ο σκοπός αυτός δεν μπορεί πλέον να επιτευχθεί άπαξ επήλθε ο θάνατος του ενδιαφερομένου, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν πράγματι αποκλείεται η απόσβεση του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών ή χρηματικής αποζημίωσης για μη ληφθείσες ετήσιες άδειες μετ' αποδοχών ή αν πρέπει να θεωρηθεί ότι το δικαίωμα σε ελάχιστη περίοδο ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών που κατοχυρώνεται στην οδηγία 2003/88 και στον Χάρτη έχει επίσης ως σκοπό να διασφαλίσει την προστασία των κληρονόμων του θανόντος εργαζομένου.

19. Στο πλαίσιο αυτό, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 και το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη μπορούν αυτοτελώς να θεμελιώσουν υποχρέωση του εργοδότη για καταβολή χρηματικής αποζημίωσης στους κληρονόμους του εργαζομένου. Σημειώνοντας ότι η υπόθεση Willmeroth (C-570/16) αφορά διαφορά μεταξύ δύο ιδιωτών, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται επιπλέον αν το ενδεχόμενο άμεσο αποτέλεσμα των διατάξεων αυτών έχει επίσης οριζόντιο χαρακτήρα.

12 Βλ. απόφαση της 22ας Νοεμβρίου 2011, KHS (C-214/10, EU:C:2011:761, σκέψη 44).

20. Υπό τις περιστάσεις αυτές, το Bundesarbeitsgericht (Ομοσπονδιακό Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να θέσει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα. Το πρώτο ερώτημα είναι πανομοιότυπο, στις υποθέσεις Bauer (C-569/16) και Willmeroth (C-570/16), ενώ το δεύτερο τίθεται μόνο στο πλαίσιο της υπόθεσης Willmeroth (C-570/16):

«1) Παρέχει το άρθρο 7 της οδηγίας [2003/88] ή το άρθρο 31, παράγραφος 2, του [Χάρτη] στον κληρονόμο εργαζομένου που απεβίωσε κατά τη διάρκεια της εργασιακής σχέσεως δικαίωμα χρηματικής αποζημιώσεως για την ελάχιστη ετήσια άδεια που δικαιούνταν ο εργαζόμενος πριν από τον θάνατό του, δικαίωμα το οποίο αποκλείεται με βάση το άρθρο 7, παράγραφος 4, του [BurlG] σε συνδυασμό με το άρθρο 1922, παράγραφος 1, του [BGB];

2) Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως στο πρώτο ερώτημα, ισχύει τούτο ακόμη και όταν η σχέση εργασίας υφίστατο μεταξύ ιδιωτών;»

III. Ανάλυση

21. Με το πρώτο ερώτημά του, του οποίου η διατύπωση είναι πανομοιότυπη στις δύο συνεκδικαζόμενες υποθέσεις Bauer (C-569/16) και Willmeroth (C-570/16), το αιτούν δικαστήριο ερωτά, κατ' ουσίαν, αν το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνικές νομοθεσίες ή πρακτικές, όπως οι επίμαχες στις κύριες δίκες, οι οποίες προβλέπουν ότι, όταν η σχέση εργασίας λύεται λόγω του θανάτου του εργαζομένου, το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών αποσβέννυται, χωρίς να γεννάται δικαίωμα χρηματικής αποζημιώσεως για τις μη ληφθείσες ετήσιες άδειες μετ' αποδοχών και οι οποίες, συνεπώς, καθιστούν αδύνατη την καταβολή τέτοιας αποζημίωσης στους κληρονόμους του θανόντος.

22. Σε περίπτωση καταφατικής απάντησης στο πρώτο αυτό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί εν συνεχεία να διευκρινιστεί αν ο κληρονόμος του θανόντος εργαζομένου μπορεί να επικαλεστεί απευθείας το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 ή το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη κατά του εργοδότη, είτε αυτός είναι πρόσωπο δημοσίου είτε ιδιωτικού δικαίου, προκειμένου να του καταβληθεί χρηματική αποζημίωση για μη ληφθείσες ετήσιες άδειες μετ' αποδοχών.

23. Υπενθυμίζεται ότι, στην απόφαση Bollacke, το Δικαστήριο ήδη έκρινε, αναφορικά με τις ίδιες διατάξεις του γερμανικού δικαίου, ότι το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνικές νομοθεσίες ή πρακτικές, όπως οι επίμαχες στην κύρια δίκη, οι οποίες προβλέπουν ότι το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών αποσβέννυται, χωρίς να γεννάται δικαίωμα χρηματικής αποζημίωσης για τις μη ληφθείσες ετήσιες άδειες μετ' αποδοχών, όταν η σχέση εργασίας λύεται λόγω θανάτου του εργαζομένου.

24. Το αιτούν δικαστήριο θεωρεί ωστόσο ότι το Δικαστήριο δεν αποφάνθηκε επί του ζητήματος αν το δικαίωμα χρηματικής αποζημίωσης αποτελεί μέρος της κληρονομιαίας περιουσίας ακόμη και όταν τούτο αποκλείεται από τους εθνικούς κανόνες κληρονομικού δικαίου. Κατά την ερμηνεία του αιτούντος δικαστηρίου, από το γερμανικό δίκαιο προκύπτει ότι το δικαίωμα άδειας του θανόντος αποσβέστηκε με τον θάνατό του και, συνεπώς, δεν ήταν δυνατόν μετά τον θάνατό του να μετατραπεί σε δικαίωμα αποζημίωσης κατά την έννοια του άρθρου 7, παράγραφος 4, του BUrlG, με αποτέλεσμα το δικαίωμα χρηματικής αποζημίωσης για τις μη ληφθείσες ετήσιες άδειες μετ' αποδοχών να μην μπορεί να καταστεί μέρος της κληρονομιαίας περιουσίας με βάση το άρθρο 1922, παράγραφος 1, του BGB. Συνεπώς, το άρθρο 7, παράγραφος 4, του BUrlG, σε συνδυασμό με το άρθρο 1922, παράγραφος 1, του BGB, δεν μπορεί να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι τα δικαιώματα άδειας εργαζομένου που αποβιώνει κατά τη διάρκεια της εργασιακής σχέσης μεταβιβάζονται στους κληρονόμους του. Πρέπει να σημειωθεί ότι πρόκειται για το καθεστώς που ισχύει στο γερμανικό δίκαιο σύμφωνα με τη νομολογία του Bundesarbeitsgericht (Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου Εργατικών Διαφορών), όπως προκύπτει από τις παραπομπές που το εν λόγω δικαστήριο κάνει στις δικές του

αποφάσεις [13].

25. Επιπλέον, το εν λόγω δικαστήριο δεν αποκλείει το ενδεχόμενο η νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με το δικαίωμα χρηματικής αποζημίωσης για μη ληφθείσες ετήσιες άδειες μετ' αποδοχών σε περίπτωση θανάτου του εργαζομένου να εξελιχθεί με βάση την αντίληψη ότι η δυνατότητα του κληρονόμου του εργαζομένου να λάβει μια τέτοια αποζημίωση δεν στοιχεί με τον σκοπό που το Δικαστήριο έχει αναγνωρίσει στην ετήσια άδεια μετ' αποδοχών [14].

26. Κατά τη γνώμη μου, τα στοιχεία αυτά δεν είναι ικανά να κλονίσουν τη λύση την οποία το Δικαστήριο υιοθέτησε με την απόφαση Bollacke.

27. Όλως αντιθέτως, καθόσον διαφορετικά θα στερούνταν αποτελέσματος κατά την εφαρμογή της, η λύση αυτή συνεπάγεται αναγκαστικά τη μεταβίβαση μέσω κληρονομικής διαδοχής, στους κληρονόμους του θανόντος εργαζομένου, του δικαιώματος χρηματικής αποζημίωσης για μη ληφθείσες ετήσιες άδειες μετ' αποδοχών. Με άλλα λόγια, εφόσον το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών και το δικαίωμα αντίστοιχης αποζημίωσης αποτελούν τις δύο όψεις του ίδιου δικαιώματος [15], ότι η χρηματική αποζημίωση για μη ληφθείσες ετήσιες άδειες μετ' αποδοχών σκοπό έχει να αντισταθμίσει την αδυναμία του εργαζομένου να απολαύσει πραγματικά το δικαίωμά του για ετήσια άδεια μετ' αποδοχών [16] και είναι αναγκαία για τη διασφάλιση της πρακτικής αποτελεσματικότητας του δικαιώματος αυτού [17], καθώς και ότι, συνεπώς, το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών δεν αποσβέννυται με τον θάνατο του εργαζόμενου [18], πρέπει κατ' ανάγκη να συναχθεί εξ αυτών ότι οι κληρονόμοι του τελευταίου πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να επικαλεστούν το δικαίωμα του εν λόγω εργαζομένου σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, και τούτο υπό τη μορφή χρηματικής αποζημίωσης. Αντίθετη λύση θα οδηγούσε στο να στερηθεί αναδρομικά ο θανών εργαζόμενος το δικαίωμά του για ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, και μάλιστα για λόγο που συνιστά «ένα τυχαίο γεγονός, το οποίο δεν υπόκειται στον έλεγχο ούτε του εργαζομένου ούτε του εργοδότη» [19].

28. Εξάλλου, διάφορα στοιχεία δείχνουν ότι το Δικαστήριο, στην απόφαση Bollacke, έλαβε υπόψη την πτυχή κληρονομικού δικαίου που έχει η λύση την οποία υιοθέτησε.

29. Πρέπει συναφώς να σημειωθεί ότι στο τμήμα της απόφασης Bollacke που αφορά το γερμανικό δίκαιο παρατέθηκε τόσο το άρθρο 7, παράγραφος 4, του BUrlG όσο και το άρθρο 1922, παράγραφος 1, του BGB. Συνεπώς, οι εθνικές νομοθεσίες για τις οποίες κάνει λόγο το διατακτικό της εν λόγω απόφασης αντιστοιχούν στις δύο αυτές διατάξεις [20].

30. Εξάλλου, από την περιγραφή των πραγματικών περιστατικών στην απόφαση Bollacke προκύπτει ότι το Δικαστήριο είχε πλήρη επίγνωση του γεγονότος ότι η διαφορά της κύριας δίκης απέρρεε από την απόρριψη από τον εργοδότη της αίτησης της G. Bollacke για την καταβολή χρηματικής αποζημίωσης για ετήσιες άδειες μετ' αποδοχών που δεν είχε λάβει ο σύζυγός της, με την αιτιολογία ότι είχε αμφιβολίες ως προς το αν πρόκειται για δικαίωμα δυνάμενο να μεταβιβασθεί κληρονομικώς [21].

13 Βλ. αποφάσεις περί παραπομπής στις δύο συνεκδικαζόμενες υποθέσεις (σημείο 14).

14 Βλ., για παρόμοια προσέγγιση, Vitez, B., «Holiday Pay: Now also to Be Enjoyed during the Afterlife», *European Law Reporter*, Verlag radical brain S.A., Λουξεμβούργο, 2014, αριθ. 4, σ. 114.

15 Βλ. απόφαση Bollacke (σκέψεις 16 και 20 καθώς και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

16 Βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση Bollacke (σκέψη 17).

17 Βλ. απόφαση Bollacke (σκέψη 24).

18 Βλ. απόφαση Bollacke (σκέψη 26).

19 Βλ. απόφαση Bollacke (σκέψη 25).

20 Βλ. απόφαση Bollacke (σκέψεις 6 και 7).

21 Απόφαση Bollacke (σκέψη 11).

31. Επιπλέον, κατά την έκδοση της απόφασης Bollacke ήταν ήδη σαφές ότι ετίθετο υπό αμφισβήτηση η νομολογία του Bundesarbeitsgericht (Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου Εργατικών Διαφορών) κατά την οποία δεν γεννάται δικαίωμα χρηματικής αποζημίωσης για ετήσιες άδειες μετ' αποδοχών που δεν είχαν ληφθεί κατά τη λύση της σχέσεως εργασίας, όταν η σχέση αυτή λύεται λόγω θανάτου του εργαζομένου. Το Landesarbeitsgericht Hamm (δευτεροβάθμιο δικαστήριο εργατικών διαφορών του Hamm, Γερμανία) είχε διατυπώσει αμφιβολίες ως προς το βάσιμο της εθνικής αυτής νομολογίας με γνώμονα τη νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 [22].

32. Τέλος, από τη διατύπωση του δεύτερου προδικαστικού ερωτήματος του Landesarbeitsgericht Hamm (δευτεροβάθμιου δικαστηρίου εργατικών διαφορών του Hamm) απέρρεε ρητώς το ζήτημα αν το δικαίωμα χρηματικής αποζημίωσης για μη ληφθείσες ετήσιες άδειες μετ' αποδοχών συνδέεται με το πρόσωπο του εργαζομένου, κατά τέτοιον τρόπο ώστε μόνον αυτός να μπορεί να το προβάλει για να μπορέσουν να υλοποιηθούν, έστω και σε μεταγενέστερο χρόνο, οι συνδεόμενοι με τη χορήγηση της ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών σκοποί ανάπαυσης και χαλάρωσης.

33. Από τις διαπιστώσεις αυτές συνάγω ότι οι προβληματισμοί που βρίσκονται στη βάση των παρουσών αιτήσεων προδικαστικής απόφασης υπήρχαν ήδη στην υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση Bollacke. Συνεπώς, το Δικαστήριο, όταν εξέδωσε την απόφασή του, έλαβε υπόψη την πτυχή κληρονομικού δικαίου στην υπόθεση αυτή.

34. Επομένως, πρέπει να επιβεβαιωθεί η ερμηνεία την οποία το Δικαστήριο υιοθέτησε στην απόφαση Bollacke, δηλαδή ότι το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνικές νομοθεσίες ή πρακτικές, όπως οι επίμαχες στις κύριες δίκες, οι οποίες προβλέπουν ότι, όταν η σχέση εργασίας λύεται λόγω θανάτου του εργαζομένου, το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών αποσβέννυται, χωρίς να γεννάται δικαίωμα χρηματικής αποζημίωσης για τις μη ληφθείσες ετήσιες άδειες μετ' αποδοχών, και οι οποίες συνεπώς καθιστούν αδύνατη την καταβολή τέτοιας αποζημίωσης στους κληρονόμους του θανόντος.

35. Στο σημείο αυτό, πρέπει να προσδιοριστούν οι συνέπειες τις οποίες το αιτούν δικαστήριο πρέπει να συναγάγει από την ανωτέρω διαπίστωση της ασυμβατότητας μεταξύ του άρθρου 7 της οδηγίας 2003/88 και του επίμαχου εθνικού δικαίου στο πλαίσιο των διαφορών των οποίων έχει επιληφθεί.

36. Όσον αφορά, πρώτον, την υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων να προσπαθούν να προβούν σε «συγκεραστική ερμηνεία» χάρη στη δυνατότητα επίκλησης της σύμφωνης με το δίκαιο της Ένωσης ερμηνείας με σκοπό την «εξουδετέρωση της ασυμβατότητας» που έχει διαπιστωθεί [23], πρέπει να σημειωθεί ότι το Bundesarbeitsgericht (Ομοσπονδιακό Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών) δήλωσε ότι αδυνατεί να ερμηνεύσει το άρθρο 7, παράγραφος 4, του BUrlG και το άρθρο 1922, παράγραφος 1, του BGB κατά τρόπο σύμφωνο με το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, όπως αυτό έχει ερμηνευθεί από το Δικαστήριο. Το αιτούν δικαστήριο εκτιμά συνεπώς ότι βρίσκεται προ του ορίου που η contra legem ερμηνεία θέτει στην υποχρέωση σύμφωνης ερμηνείας, υπενθυμίζοντας ότι η εκτίμηση αυτή ανήκει αποκλειστικά στα εθνικά δικαστήρια [24].

22 Απόφαση Bollacke (σκέψη 12).

23 Δανείζομαι αυτές τις εκφράσεις του Simon, D., «La panacée de l'interprétation conforme: injection homéopathique ou thérapie palliative?», *De Rome à Lisbonne: les juridictions de l'Union européenne à la croisée des chemins, Mélanges en l'honneur de Paolo Mengozzi*, Bruylant, Βρυξέλλες, 2013, σ. 279 έως 300, και ειδικότερα σ. 299.

24 Βλ. αποφάσεις περί παραπομπής στις δύο συνεκδικαζόμενες υποθέσεις (σημείο 16).

37. Συναφώς, υπενθυμίζεται ότι το Δικαστήριο έχει κατ' επανάληψη κρίνει ότι «η υποχρέωση την οποία υπέχουν τα κράτη μέλη από συγκεκριμένη οδηγία προς επίτευξη του προβλεπόμενου από αυτήν αποτελέσματος όσο και το καθήκον τους να λάβουν όλα τα γενικά ή ειδικά μέτρα που είναι κατάλληλα να διασφαλίσουν την εκπλήρωση της ως άνω υποχρέωσης επιβάλλονται σε όλες τις αρχές των κρατών μελών, περιλαμβανομένων και των δικαιοδοτικών αρχών, εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων τους» [25].

38. Κατά το Δικαστήριο, «[σ]υνεπώς, κατά την εφαρμογή του εσωτερικού δικαίου, τα εθνικά δικαστήρια τα οποία καλούνται να το ερμηνεύσουν οφείλουν να λάβουν υπόψη όλους τους κανόνες του και να εφαρμόσουν τις αναγνωριζόμενες από αυτό μεθόδους ερμηνείας προκειμένου να το ερμηνεύσουν, στο μέτρο του δυνατού, σύμφωνα με το γράμμα και με τον σκοπό της επίμαχης οδηγίας ώστε να επιτευχθεί το αποτέλεσμα που η ίδια ορίζει, και να συμμορφωθούν έτσι με το άρθρο 288, τρίτο εδάφιο, ΣΛΕΕ» [26].

39. Βέβαια, το Δικαστήριο έχει δεχθεί «ορισμένα όρια στην αρχή της σύμφωνης ερμηνείας του εθνικού δικαίου. Ειδικότερα, η υποχρέωση του εθνικού δικαστή να ανατρέχει στο δίκαιο της Ένωσης όποτε ερμηνεύει και εφαρμόζει τους κρίσιμους κανόνες του εσωτερικού δικαίου οριοθετείται από τις γενικές αρχές του δικαίου και δεν είναι δυνατό να αποτελέσει έρεισμα για μια contra legem ερμηνεία της εθνικής νομοθεσίας» [27].

40. Ωστόσο, στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο έχει διευκρινίσει ότι «η απαίτηση σύμφωνης ερμηνείας περιλαμβάνει και την υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων να τροποποιούν, αν παρίσταται ανάγκη, την πάγια νομολογία τους σε περίπτωση που αυτή στηρίζεται σε ερμηνεία του εσωτερικού δικαίου η οποία δεν συμβιβάζεται με τους σκοπούς της εκάστοτε οδηγίας» [28].

41. Επομένως, κατά το Δικαστήριο, εθνικό δικαστήριο δεν δύναται να κρίνει βάσιμα ότι αδυνατεί να ερμηνεύσει εθνική διάταξη κατά τρόπο σύμφωνο με το δίκαιο της Ένωσης για τον λόγο και μόνον ότι το ίδιο την ερμηνεύει παγίως κατά τρόπο που δεν είναι συμβατός με το δίκαιο αυτό [29].

42. Όπως προκύπτει από αυτή την υπόμνηση της νομολογίας του Δικαστηρίου, στο αιτούν δικαστήριο εναπόκειται να εξακριβώσει αν οι επίμαχες στις κύριες δίκες διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας, ήτοι το άρθρο 7, παράγραφος 4, του BUrlG και το άρθρο 1922, παράγραφος 1, του BGB, επιδέχονται ερμηνεία που να είναι σύμφωνη με την οδηγία 2003/88. Συναφώς, το αιτούν δικαστήριο θα πρέπει να λάβει υπόψη το γεγονός ότι, αφενός, οι εν λόγω εθνικές διατάξεις είναι διατυπωμένες κατά τρόπο σχετικά ευρύ και γενικό [30] και, αφετέρου, ότι, όπως φαίνεται να απορρέει από τις ίδιες τις αποφάσεις περί παραπομπής, η ασυμβατότητα του εθνικού δικαίου με το δίκαιο της Ένωσης στηρίζεται στην ερμηνεία των εν λόγω διατάξεων από το Bundesarbeitsgericht (Ομοσπονδιακό Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών) [31]. Επομένως, φαίνεται ότι, λόγω της ερμηνείας που το Bundesarbeitsgericht (Ομοσπονδιακό Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών) δίνει στις επίμαχες στις κύριες δίκες εθνικές διατάξεις, ο εργαζόμενος στερείται, εξαιτίας του θανάτου του, τη χρηματική αξίωση την οποία εμπεριέχει το δικαίωμά του για ετήσια άδεια μετ' αποδοχών και η οποία έχει ως σκοπό να αποζημιώσει τον εργαζόμενο για το γεγονός ότι δεν μπόρεσε να απολαύσει το εν λόγω δικαίωμα πριν λυθεί η εργασιακή του σχέση.

25 Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 19ης Απριλίου 2016, DI (C-441/14, EU:C:2016:278, σκέψη 30 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

26 Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 19ης Απριλίου 2016, DI (C-441/14, EU:C:2016:278, σκέψη 31 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

27 Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 19ης Απριλίου 2016, DI (C-441/14, EU:C:2016:278, σκέψη 32 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

28 Βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 19ης Απριλίου 2016, DI (C-441/14, EU:C:2016:278, σκέψη 33 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία), και της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger (C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψη 72).

29 Βλ. αποφάσεις της 19ης Απριλίου 2016, DI (C-441/14, EU:C:2016:278, σκέψη 34), και της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger (C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψη 73).

30 Πράγμα το οποίο ασφαλώς εξηγεί γιατί άλλα γερμανικά δικαστήρια, τα οποία κλήθηκαν να αποφανθούν επί του προβλήματος αυτού, έκριναν ότι σύμφωνη ερμηνεία ήταν εφικτή.

31 Βλ. αποφάσεις περί παραπομπής στις δύο συνεκδικαζόμενες υποθέσεις (σημείο 14).

43. Δεύτερον, σε περίπτωση που το εν λόγω δικαστήριο εξακολουθήσει να θεωρεί ότι αδυνατεί να ερμηνεύσει το εθνικό δίκαιο κατά τρόπο που θα ήταν σύμφωνος με το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, θα πρέπει να εξεταστεί αν το άρθρο αυτό έχει άμεσο αποτέλεσμα και, σε περίπτωση καταφατικής απάντησης, αν η M. E. Bauer και η M. Broßonn μπορούν να το επικαλεστούν κατά των αντίστοιχων εργοδοτών των θανόντων συζύγων τους.

44. Συναφώς, από πάγια νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι, «σε κάθε περίπτωση κατά την οποία οι διατάξεις οδηγίας είναι, από απόψεως του περιεχομένου τους, απαλλαγμένες αιρέσεων και αρκούντως ακριβείς, οι ιδιώτες μπορούν να τις επικαλούνται έναντι του κράτους μέλους ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, είτε σε περίπτωση κατά την οποία το κράτος μέλος αυτό παρέλειψε να τις μεταφέρει εμπροθέσμως στην εσωτερική έννομη τάξη είτε σε περίπτωση κατά την οποία τις μετέφερε στην εσωτερική έννομη τάξη πλημμελώς» [32].

45. Στην απόφασή του της 24ης Ιανουαρίου 2012, Dominguez [33], το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 πληροί τα κριτήρια αυτά, «δεδομένου ότι, με σαφείς όρους, επιβάλλει στα κράτη μέλη συγκεκριμένη υποχρέωση αποτελέσματος που δεν υπόκειται σε καμία αίρεση όσον αφορά την εφαρμογή του κανόνα τον οποίο θέτει και ο οποίος συνίσταται στην παροχή σε όλους τους εργαζομένους δικαιώματος ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών, διάρκειας τουλάχιστον τεσσάρων εβδομάδων» [34]. Εξάλλου, το Δικαστήριο έκρινε στην ίδια απόφαση ότι, «[μ]ολονότι το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 παρέχει στα κράτη μέλη ορισμένο περιθώριο εκτιμήσεως όσον αφορά τις προϋποθέσεις θεμελιώσεως και παροχής του δικαιώματος ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών που προβλέπει η διάταξη αυτή, το γεγονός αυτό δεν αναιρεί τον επακριβή και άνευ αιρέσεων χαρακτήρα της υποχρεώσεως που θέτει το εν λόγω άρθρο». Το Δικαστήριο επισήμανε, συναφώς, ότι «το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 δεν καταλέγεται στις διατάξεις της οδηγίας αυτής από τις οποίες επιτρέπεται παρέκκλιση βάσει του άρθρου της 17». Επομένως, κατά το Δικαστήριο, είναι εφικτός «ο καθορισμός της ελάχιστης προστασίας που πρέπει, εν πάση περιπτώσει, να εφαρμόζουν τα κράτη μέλη βάσει του προμνημονευθέντος άρθρου 7» [35]. Έτσι, το Δικαστήριο επισήμανε, στη σκέψη 36 της απόφασης της 24ης Ιανουαρίου 2012, Dominguez [36], ότι «το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88 πληροί τις προϋποθέσεις για να έχει άμεσο αποτέλεσμα».

46. Όσον αφορά ειδικότερα το άρθρο 7, παράγραφος 2, της οδηγίας 2003/88, η αναγνώριση του άμεσου αποτελέσματός του απορρέει, κατά τη γνώμη μου, από την απόφαση Bollacke, όπου το Δικαστήριο επισήμανε ότι η διάταξη αυτή «δεν θέτει καμία προϋπόθεση για τη θεμελίωση δικαιώματος χρηματικής αποζημίωσης, πέραν εκείνης κατά την οποία, αφενός, η σχέση εργασίας πρέπει να έχει λυθεί και, αφετέρου, ο εργαζόμενος δεν πρέπει να έχει λάβει όλη την ετήσια άδεια την οποία δικαιούνταν κατά τον χρόνο τερματισμού της σχέσεως αυτής» [37]. Επιπλέον, το Δικαστήριο έκρινε στην ίδια απόφαση ότι το δικαίωμα χρηματικής αποζημίωσης που προβλέπεται από το άρθρο 7, παράγραφος 2, της οδηγίας 2003/88 «απονέμεται άμεσα από την [εν λόγω] οδηγία» [38].

47. Πρέπει να εξεταστεί, στο σημείο αυτό, αν, σε κάθε μία από τις δύο συνεκδικαζόμενες υποθέσεις, ο κληρονόμος του θανόντος εργαζομένου δύναται να επικαλεστεί απευθείας το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 κατά του εργοδότη, είτε αυτός είναι πρόσωπο δημοσίου είτε ιδιωτικού δικαίου, προκειμένου να του καταβληθεί χρηματική αποζημίωση για μη ληφθείσες ετήσιες άδειες μετ' αποδοχών, δηλαδή να γίνει σεβαστή η χρηματική πτυχή του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών.

32 Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 24ης Ιανουαρίου 2012, Dominguez (C-282/10, EU:C:2012:33, σκέψη 33 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

33 C-282/10, EU:C:2012:33.

34 Βλ. σκέψη 34 της απόφασης αυτής.

35 Βλ. απόφαση της 24ης Ιανουαρίου 2012, Dominguez (C-282/10, EU:C:2012:33, σκέψη 35 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

36 C-282/10, EU:C:2012:33.

37 Βλ. απόφαση Bollacke (σκέψη 23). Βλ., επίσης, απόφαση της 20ής Ιουλίου 2016, Maschek (C-341/15, EU:C:2016:576, σκέψη 27).

38 Βλ. απόφαση Bollacke (σκέψη 28).

48. Διαπιστώνεται ότι, λόγω της πάγιας νομολογίας του με την οποία το Δικαστήριο αρνείται να αναγνωρίσει οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα στις οδηγίες [39], η M. E. Bauer και η M. Broßonn δεν βρίσκονται σε ισότιμη κατάσταση όσον αφορά την αποτελεσματική προστασία του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών που είχαν αποκτήσει οι θανόντες σύζυγοί τους.

49. Η M. E. Bauer, της οποίας ο σύζυγος απασχολούνταν από τον Stadt Wuppertal, που είναι νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου, αναμφίβολα δύναται να επικαλεστεί κατά του νομικού αυτού προσώπου το δικαίωμά της χρηματικής αποζημίωσης για μη ληφθείσες ετήσιες άδειες μετ' αποδοχών, το οποίο, όπως είδαμε, της παρέχεται απευθείας από το άρθρο 7, παράγραφος 2, της οδηγίας 2003/88. Ειδικότερα, υπενθυμίζεται ότι, «σε περίπτωση κατά την οποία οι ιδιώτες δύνανται να επικαλεσθούν οδηγία όχι κατά ιδιώτη, αλλά κράτους, μπορούν να το πράξουν ανεξαρτήτως της ιδιότητας του εργοδότη ή της δημόσιας αρχής υπό την οποία ενεργεί το κράτος αυτό. Συγκεκριμένα, σε αμφότερες τις περιπτώσεις πρέπει να αποτραπεί το ενδεχόμενο να μπορεί το κράτος να αντλήσει όφελος από τη μη συμμόρφωσή του προς το δίκαιο της Ενώσεως» [40]. Βάσει των εκτιμήσεων αυτών, το Δικαστήριο έχει δεχθεί ότι «οι ιδιώτες μπορούν να επικαλούνται τις ανεπιφύλακτες και αρκούντως σαφείς διατάξεις των οδηγιών όχι μόνον έναντι του κράτους μέλους και του συνόλου των οργάνων της δημόσιας διοίκησης, όπως είναι οι αποκεντρωμένες αρχές […], αλλά και […] έναντι οργανισμών ή φορέων που υπόκεινται στην εποπτεία ή τον έλεγχο του κράτους ή που έχουν εξαιρετικές εξουσίες σε σχέση με εκείνες που απορρέουν από τους εφαρμοστέους στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών κανόνες» [41].

50. Συνεπώς, όσον αφορά την υπόθεση Bauer (C-569/16), η απάντηση που πρέπει να δοθεί στο Bundesarbeitsgericht (Ομοσπονδιακό Δικαστήριο Εργατικών διαφορών) είναι ότι εθνικό δικαστήριο, το οποίο έχει επιληφθεί διαφοράς μεταξύ ενός ιδιώτη και ενός φορέα δημοσίου δικαίου, υποχρεούται, όταν αδυνατεί να ερμηνεύσει το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο κατά τρόπο σύμφωνο με το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, να παράσχει, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του, την έννομη προστασία που απορρέει για τους ιδιώτες από το εν λόγω άρθρο και να διασφαλίσει την πλήρη αποτελεσματικότητά του, αφήνοντας εν ανάγκη ανεφάρμοστη οποιαδήποτε αντίθετη διάταξη του εθνικού δικαίου.

51. Η θέση της M. Broßonn ως διαδίκου είναι αντιθέτως πιο περίπλοκη, καθόσον ο σύζυγός της απασχολούνταν από νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου. Πράγματι, από πάγια νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι μια οδηγία δεν μπορεί αφ' εαυτής να δημιουργήσει υποχρεώσεις ενός ιδιώτη και, επομένως, αυτή καθ' εαυτήν δεν μπορεί να τύχει επίκλησης κατ' αυτού ενώπιον εθνικού δικαστηρίου [42]. Συνεπώς, παρά το γεγονός ότι το άρθρο 1, παράγραφος 3, της οδηγίας 2003/88 ορίζει ότι αυτή εφαρμόζεται σε όλους τους τομείς δραστηριοτήτων, ιδιωτικούς ή δημόσιους, ο δρόμος που θα μπορούσε να οδηγήσει στο να εγγυηθεί απευθείας το δίκαιο της Ένωσης την καταβολή στην M. Broßonn χρηματικής αποζημίωσης για μη ληφθείσες ετήσιες άδειες μετ' αποδοχών δεν είναι ίσιος ούτε απαλλαγμένος από εμπόδια. Θα επιχειρήσω ωστόσο να τον οριοθετήσω κατά τρόπο αρκετά σαφή ώστε στο εξής να είναι πιο εύκολο για τους ιδιώτες να τον ακολουθήσουν προκειμένου να διασφαλίσουν την αποτελεσματική προστασία του θεμελιώδους δικαιώματος που είναι το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών.

39 Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 24ης Ιανουαρίου 2012, Dominguez (C-282/10, EU:C:2012:33, σκέψη 37 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

40 Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 24ης Ιανουαρίου 2012, Dominguez (C-282/10, EU:C:2012:33, σκέψη 38 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

41 Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 10ης Οκτωβρίου 2017, Farrell (C-413/15, EU:C:2017:745, σκέψη 33 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

42 Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 24ης Ιανουαρίου 2012, Dominguez (C-282/10, EU:C:2012:33, σκέψη 37 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

52. Συναφώς, υπενθυμίζεται ότι από πάγια νομολογία προκύπτει ότι «τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνονται στην έννομη τάξη της Ένωσης μπορούν να εφαρμόζονται σε όλες τις καταστάσεις που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης» [43]. Δεδομένου ότι το άρθρο 7, παράγραφος 4, του BUrlG συνιστά μεταφορά της οδηγίας 93/104/ΕΚ του Συμβουλίου, της 23ης Νοεμβρίου 1993, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας [44], η οποία κωδικοποιήθηκε με την οδηγία 2003/88, το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη δύναται να εφαρμοστεί στην υπόθεση της κύριας δίκης.

53. Μετά τη διευκρίνιση αυτή, θεωρώ ότι εθνικό δικαστήριο, το οποίο έχει επιληφθεί διαφοράς μεταξύ δύο ιδιωτών, υποχρεούται, όταν αδυνατεί να ερμηνεύσει το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο κατά τρόπο σύμφωνο με το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, να παράσχει, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του, την έννομη προστασία που απορρέει για τους ιδιώτες από το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη και να διασφαλίσει την πλήρη αποτελεσματικότητά του, αφήνοντας εν ανάγκη ανεφάρμοστη κάθε αντίθετη διάταξη του εθνικού δικαίου. Κατά τη γνώμη μου, το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη πληροί τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για να είναι δυνατή η απευθείας επίκλησή του στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ ιδιωτών προκειμένου να αποκλειστεί η εφαρμογή εθνικών διατάξεων που έχουν ως αποτέλεσμα να στερείται ο εργαζόμενος του δικαιώματός του σε ετήσια περίοδο αμειβόμενων διακοπών. Συνεπώς, προτείνω στο Δικαστήριο να υιοθετήσει λύση ανάλογη με εκείνη που δέχθηκε σχετικά με τη γενική αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας [45], και στη συνέχεια σχετικά με τα άρθρα 21 και 47 του Χάρτη [46].

54. Υπενθυμίζεται ότι, κατά το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, «[κ]άθε εργαζόμενος έχει δικαίωμα […] σε ετήσια περίοδο αμειβόμενων διακοπών». Συνεπώς, όπως έχει ήδη κρίνει το Δικαστήριο, το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών έχει ρητώς κατοχυρωθεί στο εν λόγω άρθρο του Χάρτη, στον οποίο το άρθρο 6, παράγραφος 1, ΣΕΕ προσδίδει την ίδια νομική ισχύ με αυτήν των Συνθηκών [47].

55. Από τις επεξηγήσεις σχετικά με το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη προκύπτει ότι η διάταξη αυτή «βασίζεται στην οδηγία 93/104 […] καθώς και στο άρθρο 2 του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη και στο σημείο 8 του κοινοτικού Χάρτη των δικαιωμάτων των εργαζομένων» [48]. Υπενθυμίζεται ότι η οδηγία 93/104 κωδικοποιήθηκε αργότερα από την οδηγία 2003/88 και ότι, όπως προκύπτει από το γράμμα του άρθρου 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88 [49], διάταξης από την οποία, όπως προβλέπεται στην ίδια οδηγία, δεν επιτρέπεται παρέκκλιση, κάθε εργαζόμενος δικαιούται ετήσια άδεια μετ' αποδοχών διάρκειας τουλάχιστον τεσσάρων εβδομάδων. Όπως κατ' επανάληψη έχει κρίνει το Δικαστήριο, αυτό το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών πρέπει να θεωρηθεί ως ιδιαίτερης σημασίας αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης, της οποίας η εφαρμογή από τις αρμόδιες εθνικές αρχές πρέπει να γίνεται μόνον εντός των ορίων που ρητώς προβλέπει η ίδια η οδηγία 2003/88 [50].

56. Από το ανωτέρω κανονιστικό πλαίσιο συνάγεται ότι το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών αποτελεί ιδιαίτερης σημασίας αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης, η οποία πλέον κατοχυρώνεται στο άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη και συγκεκριμενοποιείται από την οδηγία 2003/88.

43 Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 15ης Ιανουαρίου 2014, Association de médiation sociale (C-176/12, στο εξής: απόφαση Association de médiation sociale, EU:C:2014:2, σκέψη 42 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

44 ΕΕ 1993, L 307, σ. 18.

45 Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 19ης Απριλίου 2016, DI (C-441/14, EU:C:2016:278, σκέψεις 35 έως 37 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

46 Βλ. απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger (C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψη 79).

47 Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 29ης Νοεμβρίου 2017, King (C-214/16, EU:C:2017:914, σκέψη 33 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

48 Βλ. επεξήγηση σχετικά με το άρθρο 31 (ΕΕ 2007, C 303, σ. 26).

49 Όπως εξάλλου προκύπτει από το γράμμα του άρθρου 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/104.

50 Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 29ης Νοεμβρίου 2017, King (C-214/16, EU:C:2017:914, σκέψη 32 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

57. Οι υπό κρίσεις υποθέσεις παρέχουν στο Δικαστήριο την ευκαιρία ώστε, μέσω νομολογίας γνώμονας της οποίας είναι η ανάγκη διασφάλισης της αποτελεσματικής προστασίας των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων, το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών να χαρακτηρίζεται πλέον όχι μόνον ως ιδιαίτερης σημασίας αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης, αλλά επίσης και κυρίως ως αυτοτελές θεμελιώδες κοινωνικό δικαίωμα[51]. Επομένως, προτείνω στο Δικαστήριο να ενισχύσει την δυνατότητα ένδικης προστασίας των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων τα οποία πληρούν τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για να είναι δυνατή η απευθείας επίκλησή τους στο πλαίσιο διαφορών μεταξύ ιδιωτών.

58. Ακολουθώντας τον τρόπο ανάλυσης τον οποίο το Δικαστήριο καθιέρωσε στην απόφαση Association de médiation sociale, θεωρώ νομικά ορθή την αναγνώριση της δυνατότητας απευθείας επίκλησης του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη στο πλαίσιο διαφορών μεταξύ ιδιωτών προκειμένου να αποκλειστεί η εφαρμογή εθνικών διατάξεων οι οποίες έχουν ως αποτέλεσμα να στερούν τους εργαζόμενους από το δικαίωμά τους σε ετήσια περίοδο αμειβόμενων διακοπών.

59. Στην εν λόγω απόφαση, το Δικαστήριο επανέλαβε την άρνησή του να αναγνωρίσει στις οδηγίες οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα, υπενθυμίζοντας την πάγια νομολογία του ότι ακόμη και σαφής, ακριβής και απαλλαγμένη αιρέσεων διάταξη οδηγίας, έχουσα ως σκοπό την παροχή δικαιωμάτων ή την επιβολή υποχρεώσεων στους ιδιώτες, δεν μπορεί να έχει εφαρμογή, αυτή καθ' εαυτήν, στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς έχουσας αναφυεί μόνο μεταξύ ιδιωτών[52].

60. Το αιτούν δικαστήριο ανέφερε ότι αδυνατεί να εφαρμόσει την τεχνική που αντισταθμίζει την έλλειψη οριζόντιου άμεσου αποτελέσματος των οδηγιών, ήτοι τη σύμφωνη με την επίμαχη οδηγία ερμηνεία του εθνικού δικαίου. Το Δικαστήριο έπρεπε συνεπώς να εξακριβώσει αν, κατ' αναλογίαν με την κρίση του στην απόφαση της 19ης Ιανουαρίου 2010, Kücükdeveci[53], μπορούσε να γίνει επίκληση του άρθρου 27 του Χάρτη[54], αυτοτελώς ή σε συνδυασμό με τις διατάξεις της οδηγίας 2002/14/ΕΚ[55], στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ ιδιωτών προκειμένου να αποκλειστεί, αν ήταν αναγκαίο, η εφαρμογή της μη σύμφωνης με την εν λόγω οδηγία εθνικής διάταξης.

61. Αφότου επισήμανε ότι το άρθρο 27 του Χάρτη κάλλιστα έχει εφαρμογή στη διαφορά της κύριας δίκης, το Δικαστήριο εστίασε στο γεγονός ότι από το γράμμα του εν λόγω άρθρου προκύπτει σαφώς ότι, προκειμένου αυτό να παραγάγει πλήρως τα αποτελέσματά του, πρέπει να συγκεκριμενοποιηθεί με διατάξεις του δικαίου της Ένωσης ή του εθνικού δικαίου[56].

62. Το Δικαστήριο επισήμανε, συναφώς, ότι «η απευθυνόμενη στα κράτη μέλη απαγόρευση, την οποία προβλέπει το άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 2002/14, του αποκλεισμού από τον υπολογισμό του προσωπικού της επιχειρήσεως μια συγκεκριμένης κατηγορίας εργαζομένων που εμπίπτει καταρχάς στο πεδίο των προσώπων τα οποία πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά τον εν λόγω υπολογισμό, δεν προκύπτει, υπό τη μορφή ενός απευθείας εφαρμοζόμενου κανόνα δικαίου, ούτε από το γράμμα του άρθρου 27 του Χάρτη ούτε από τις επεξηγήσεις σχετικά με το εν λόγω άρθρο»[57].

51 Σε διαφορετική περίπτωση, έχει νόημα να χαρακτηρίζονται ως «θεμελιώδη» τα κοινωνικά δικαιώματα που αναγνωρίζει ο Χάρτης όταν η πλειονότητά τους στερείται οριζόντιου άμεσου αποτελέσματος; Βλ., επί του ζητήματος αυτού, Fabre, A., «La "fondamentalisation" des droits sociaux en droit de l'Union européenne», *La protection des droits fondamentaux dans l'Union européenne, entre évolution et permanence*, Bruylant, Βρυξέλλες, 2015, σ. 163 έως 194.

52 Απόφαση Association de médiation sociale (σκέψη 36 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

53 C-555/07, EU:C:2010:21.

54 Το άρθρο αυτό, το οποίο επιγράφεται «Δικαίωμα των εργαζομένων στην ενημέρωση και τη διαβούλευση στο πλαίσιο της επιχείρησης», ορίζει ότι «[ε]ξασφαλίζεται στους εργαζομένους ή τους εκπροσώπους τους, στα ενδεδειγμένα επίπεδα, εγκαίρως ενημέρωση και διαβούλευση, στις περιπτώσεις και υπό τις προϋποθέσεις που προβλέπονται από το δίκαιο της Ένωσης και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές».

55 Οδηγία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Μαρτίου 2002, περί θεσπίσεως γενικού πλαισίου ενημερώσεως και διαβουλεύσεως των εργαζομένων στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα (ΕΕ 2002, L 80, σ. 29).

56 Απόφαση Association de médiation sociale (σκέψη 45).

57 Απόφαση Association de médiation sociale (σκέψη 46).

63. Το Δικαστήριο σημείωσε συναφώς ότι «οι περιστάσεις της υποθέσεως της κύριας δίκης διαφέρουν από εκείνες που έδωσαν λαβή για την έκδοση της […] αποφάσεως [της 19ης Ιανουαρίου 2010, Kücükdeveci (C-555/07, EU:C:2010:21)], στο μέτρο που η επίμαχη στην υπόθεση εκείνη και κατοχυρούμενη στο άρθρο 21, παράγραφος 1, του Χάρτη αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων λόγω ηλικίας είναι αφ' εαυτής ικανή να απονείμει στους ιδιώτες δικαίωμα δυνάμενο να προβληθεί ως τέτοιο» [58].

64. Το Δικαστήριο συνήγαγε εξ αυτών ότι «δεν είναι δυνατόν να γίνει επίκληση αυτού καθεαυτό του άρθρου 27 του Χάρτη σε διαφορά όπως αυτή της κύριας δίκης, προκειμένου να κριθεί ότι η ασυμβίβαστη προς την οδηγία 2002/14 εθνική διάταξη δεν πρέπει να εφαρμοσθεί» [59].

65. Το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι «[δ]εν αναιρεί τη διαπίστωση αυτή ο συνδυασμός του άρθρου 27 του Χάρτη με τις διατάξεις της οδηγίας 2002/14, δεδομένου ότι, στο μέτρο που το ως άνω άρθρο δεν είναι αφ' εαυτού ικανό να απονείμει στους ιδιώτες δικαίωμα δυνάμενο να προβληθεί ως τέτοιο, τα πράγματα δεν μπορούν να είναι διαφορετικά στην περίπτωση ενός τέτοιου συνδυασμού» [60].

66. Ο διάδικος ο οποίος θίγεται από το γεγονός ότι το εθνικό δίκαιο δεν είναι σύμφωνο με το δίκαιο της Ένωσης πρέπει συνεπώς να αρκεστεί στη δυνατότητα «να επικαλεσθεί τη νομολογία που προέκυψε από την απόφαση της 19ης Νοεμβρίου 1991, Francovich κ.λπ., C-6/90 και C-9/90, [(EU:C:1991:428)], προκειμένου, ενδεχομένως, να αποκατασταθεί η ζημία που υπέστη» [61].

67. Στην απόφαση Association de médiation sociale, το Δικαστήριο έστειλε έτσι το μήνυμα ότι δεν επιδέχονται απευθείας επίκληση στο πλαίσιο διαφορών μεταξύ ιδιωτών όλες οι διατάξεις του Χάρτη που περιέχονται στον τίτλο του IV, ο οποίος επιγράφεται «Αλληλεγγύη». Το Δικαστήριο μετρίασε κατ' αυτόν τον τρόπο ορισμένους φόβους σχετικά με τη υποτιθέμενη τάση του να κάνει ευρέως δεκτή τη δυνατότητα απευθείας επίκλησης, σε διαφορές μεταξύ ιδιωτών, των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων που κατοχυρώνει ο Χάρτης.

68. Έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι η λύση την οποία το Δικαστήριο υιοθέτησε στην ανωτέρω απόφαση δεν στερείται μειονεκτημάτων όσον αφορά την αποτελεσματική προστασία των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων [62]. Θα μπορούσε επίσης να θεωρηθεί ότι το άρθρο 52, παράγραφος 5, του Χάρτη όχι μόνον δεν απέκλειε, αλλά επέτρεπε ρητώς την απευθείας επίκληση ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, με σκοπό τον έλεγχο της νομιμότητας εθνικών πράξεων για τη μεταφορά του δικαίου της Ένωσης, διατάξεως του Χάρτη η οποία αναγνωρίζει μια «αρχή».

58 Απόφαση Association de médiation sociale (σκέψη 47). Βλ., υπ' αυτή την έννοια, αναφορικά με την απαγόρευση των διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, που κατοχυρώνεται στο άρθρο 21, παράγραφος 1, του Χάρτη, απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger (C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψη 76).

59 Απόφαση Association de médiation sociale (σκέψη 48).

60 Απόφαση Association de médiation sociale (σκέψη 49).

61 Απόφαση Association de médiation sociale (σκέψη 50 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία). Η εν λόγω δυνατότητα έχει χαρακτηριστεί, όχι άδικα, ως «ισχνό αντιστάθμισμα», δεδομένων των δυσκολιών που παρουσιάζει για τον ζημιωθέντα η ευδοκίμηση αγωγής αποζημίωσης κατά του συγκεκριμένου κράτους μέλους: βλ. Van Raepenbusch, S., *Droit institutionnel de l'Union européenne*, 2η έκδοση, Larcier, Βρυξέλλες, 2016, σ. 486.

62 Βλ., ιδίως, Tinière, R., «L'invocabilité des principes de la Charte des droits fondamentaux dans les litiges horizontaux», *Revue des droit et libertés fondamentaux*, 2014, chronique αριθ. 14, ο οποίος σημειώνει ότι από την απόφαση Association de médiation sociale απορρέει ότι «οι ιδιώτες δεν μπορούν να επικαλεστούν απευθείας, στο πλαίσιο διαφορών με οριζόντιο χαρακτήρα, τα κοινωνικά δικαιώματα που κατοχυρώνονται στον Χάρτη με τη μορφή αρχών. Πάντως, δεδομένου ότι οι εργασιακές σχέσεις αφορούν στην πλειονότητά τους σχέσεις μεταξύ ιδιωτών, η ανωτέρω λύση στερεί υπόρρητα από τα εν λόγω κοινωνικά δικαιώματα κάθε έννομο αποτέλεσμα, εκτός των περιπτώσεων όπου στην εργασιακή σχέση μετέχει μια κρατική αρχή […]. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ένα ολόκληρο πλέγμα κοινωνικών δικαιωμάτων και διατάξεων [του Χάρτη] παύει να αποτελεί μέρος του θετικού δικαίου και περιπίπτει στο καθεστώς του απλώς και μόνον ευχολογίου» (σ. 6). Ο συγγραφέας στιγματίζει την έλλειψη «αποτελεσματικής προστασίας ενός θεμελιώδους δικαιώματος –το γεγονός ότι μπορεί να πρόκειται για αρχή ουδόλως αίρει τον θεμελιώδη χαρακτήρα του– του οποίου η προσβολή έχει δεόντως διαπιστωθεί», και επισημαίνει τον κίνδυνο που η προσέγγιση του Δικαστηρίου παρουσιάζει για τα εθνικά δικαστήρια και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου υπό το πρίσμα της «αναγνώρισης της ισοδύναμης προστασίας» (σ. 7). Βλ., επίσης, Van Raepenbusch, S., *Droit institutionnel de l'Union européenne*, 2η έκδοση, Larcier, Βρυξέλλες, 2016, ο οποίος παρατηρεί, σχετικά με τη λύση που υιοθέτησε το Δικαστήριο στην απόφαση Association de médiation sociale, ότι, «δεδομένου ότι είναι αναπόφευκτη η χρήση της οδηγίας ως μέσου ρύθμισης των κοινωνικών σχέσεων στο επίπεδο της Ένωσης, η λύση που υιοθέτησε το Δικαστήριο συνεπάγεται σημαντικό περιορισμό αυτών τούτων των δυνατοτήτων να επικαλεστεί απευθείας τις κοινωνικές διατάξεις του Χάρτη ένας διάδικος ο οποίος θίγεται από την ασυμβατότητα του εφαρμοστέου εθνικού δικαίου» (σ. 485).

69. Τούτων δοθέντων, είναι επίσης κατανοητό ότι το Δικαστήριο, λειτουργώντας ως ερμηνευτής του Χάρτη και σεβόμενο πλήρως την αρχή της διάκρισης των εξουσιών, θεωρεί ότι δεσμεύεται από το γράμμα των διατάξεων του Χάρτη, ειδικά όταν αυτές αναγνωρίζουν ένα δικαίωμα ή μια αρχή παραπέμποντας, όπως πράττει το άρθρο 27 του Χάρτη, «στις περιπτώσεις και υπό τις προϋποθέσεις που προβλέπονται από το δίκαιο της Ένωσης και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές».

70. Σύμφωνα με τη λογική αυτή, μπορεί κανείς να θεωρήσει ότι, με την απόφαση Association de médiation sociale, το Δικαστήριο σεβάστηκε, χωρίς να το αναφέρει ρητώς, τη summa divisio μεταξύ των αρχών που διακηρύσσονται στον Χάρτη, η δυνατότητα ένδικης προστασίας των οποίων είναι περιορισμένη και έμμεση, και των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στον Χάρτη, η δυνατότητα ένδικης προστασίας των οποίων είναι πλήρης και άμεση.

71. Όπως και να έχουν τα πράγματα, δεν θα εμπλακώ στη συζήτηση σχετικά με τις διαφορές που όσον αφορά τα αποτελέσματα και τη δυνατότητα ένδικης προστασίας υπάρχουν μεταξύ των δικαιωμάτων και των αρχών που αναγνωρίζονται από τον Χάρτη, και τούτο επειδή θεωρώ αδιαμφισβήτητο, λαμβανομένου υπόψη του ίδιου του γράμματος του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, ότι μια ετήσια περίοδος αμειβόμενων διακοπών συνιστά δικαίωμα για τους εργαζόμενους[63].

72. Προτιμώ να επικεντρωθώ σε αυτό που προκύπτει σαφώς από την απόφαση Association de médiation sociale, δηλαδή ότι ούτε η οδηγία 2002/14 ούτε το άρθρο 27 του Χάρτη, ερμηνευόμενα αυτοτελώς ή συνδυαστικά, μπορούν να παράσχουν στους ιδιώτες δικαίωμα δυνάμενο, αυτό καθ' εαυτό, να τύχει απευθείας επίκλησης στο πλαίσιο διαφοράς οριζόντιου χαρακτήρα.

73. Με άλλα λόγια, η αντιπαραβολή της συγκεκριμένης διάταξης του Χάρτη με τον προοριζόμενο να τη συγκεκριμενοποιήσει κανόνα του παράγωγου δικαίου της Ένωσης δεν μπορεί να καταστήσει δυνατή την απευθείας επίκληση της διάταξης αυτής[64]. Συγχρόνως, από τη συλλογιστική του Δικαστηρίου στην απόφαση Association de médiation sociale προκύπτει ότι δεν αποκλείεται εκ των προτέρων η δυνατότητα απευθείας επίκλησης των διατάξεων του Χάρτη στο πλαίσιο διαφορών που έχουν οριζόντιο χαρακτήρα. Η απευθείας αυτή επίκληση είναι δυνατή όταν το επίμαχο άρθρο του Χάρτη είναι αφ' εαυτού ικανό να παράσχει στους ιδιώτες δικαίωμα δυνάμενο να προβληθεί ως τέτοιο[65]. Κατά το Δικαστήριο, αυτό δεν ισχύει στην περίπτωση του άρθρου 27 του Χάρτη, το οποίο, όπως προκύπτει από το γράμμα του, «πρέπει να εξειδικευθεί με διατάξεις του δικαίου της Ένωσης ή του εθνικού δικαίου»[66] προκειμένου να παραγάγει πλήρως τα αποτελέσματά του.

63 Βλ., υπ' αυτή την έννοια, Lenaerts, K., «La solidarité ou le chapitre IV de la charte des droits fondamentaux de l'Union européenne», *Revue trimestrielle des droits de l'homme*, Larcier, Βρυξέλλες, 2010, αριθ. 82, σ. 217 έως 236, ο οποίος διάκειται ευμενώς προς την ιδέα να υπαχθεί στην κατηγορία «των δικαιωμάτων, με τις αντίστοιχες συνέπειες, όσον αφορά ειδικά τη δυνατότητα επίκλησης, […] το δικαίωμα σε δίκαιες και πρόσφορες συνθήκες εργασίας (άρθρο 31)» (σ. 227, § 28). Βλ., επίσης, υπ' αυτή την έννοια, Bogg, A., «Article 31: Fair and just working conditions», σε Peers, S., Hervey, T., Kenner, J., και Ward, A., *The EU Charter of Fundamental Rights*: *A commentary*, Hart Publishing, Οξφόρδη, 2014, σ. 833 έως 868, και ειδικότερα σ. 849, § 31.34 και § 31.35, καθώς και Bailleux, A., και Dumont, H., *Le pacte constitutionnel européen, Tome 1*: *Fondements du droit institutionnel de* l'*Union*, Bruylant, Βρυξέλλες, 2015, σ. 436, § 1030. Βλ., τέλος, προτάσεις του γενικού εισαγγελέα E. Tanchev στην υπόθεση King (C-214/16, EU:C:2017:439, σημείο 52).

64 Έτσι, οι «αρχές», κατά την έννοια του Χάρτη, «δεν θα μπορούσαν ποτέ να αποβάλλουν το εγγενές τους έλλειμμα κανονιστικής πληρότητας. Καμία οδηγία δεν θα μπορούσε να καλύψει το έλλειμμα αυτό, καθόσον δεν θα άλλαζαν τίποτα όλες οι πιθανές οδηγίες, όσο σαφή, συγκεκριμένο και απαλλαγμένο αιρέσεων χαρακτήρα θα μπορούσαν να έχουν», βλ. Fabre, A., «La "fondamentalisation" des droits sociaux en droit de l'Union européenne», *La protection des droits fondamentaux dans l'Union européenne, entre évolution et permanence*, Bruylant, Βρυξέλλες, 2015, σ. 163 έως 194, και ειδικότερα σ. 185. Όπως σημειώνει ο Cariat, N., «L'invocation de la Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne dans les litiges horizontaux: état des lieux après l'arrêt Association de Médiation Sociale», *Cahiers de droit européen*, Larcier, Βρυξέλλες, 2014, αριθ. 2, σ. 305 έως 336, στην εν λόγω απόφαση, το Δικαστήριο στήριξε τη συλλογιστική του «σε μια μέθοδο ανάλυσης που είναι κατάλληλη ειδικά για τις οδηγίες, καθόσον αντιπαραβάλλει την εξέταση των αποτελεσμάτων των οδηγιών προς αυτά του Χάρτη, ενώ αρνείται να αναγνωρίσει οποιαδήποτε πρόσθετη αξία στη σωρευτική τους επίκληση» (σ. 310).

65 Μπορεί συνεπώς να θεωρηθεί ότι η απόφαση Association de médiation sociale επέφερε «μια μικρή επανάσταση στον τομέα της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατά το μέτρο που αναγνώρισε εμμέσως, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, το οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα του Χάρτη»: Βλ. Carpano, E., και Mazuyer, E., «La représentation des travailleurs à l'épreuve de l'article 27 de la Charte des droits fondamentaux de l'Union: précisions sur l'invocabilité horizontale du droit de l'Union», *Revue de droit du travail*, Dalloz, Παρίσι, 2014, αριθ. 5, σ. 312 έως 320, και ειδικότερα σ. 317.

66 Απόφαση Association de médiation sociale (σκέψη 45).

74. Η εγγενής λογική στο σκεπτικό του Δικαστηρίου στην απόφαση Association de médiation sociale στηρίζεται, κατά τη γνώμη μου, στην αντίληψη ότι οδηγία η οποία συγκεκριμενοποιεί θεμελιώδες δικαίωμα που αναγνωρίζεται από διάταξη του Χάρτη δεν μπορεί να προσδώσει στην εν λόγω διάταξη τις αναγκαίες ιδιότητες που καθιστούν δυνατή την απευθείας επίκλησή της στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ ιδιωτών όταν διαπιστώνεται, τόσο από το γράμμα της όσο και από τις σχετικές επεξηγήσεις, ότι η εν λόγω διάταξη δεν έχει από μόνη της τις εν λόγω ιδιότητες. Σύμφωνα με τη λογική αυτή, είναι αδύνατον μια οδηγία η οποία δεν έχει οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα να προσδώσει ένα τέτοιο αποτέλεσμα σε διάταξη του Χάρτη.

75. Συνεπώς, η απόφαση Association de médiation sociale έθεσε τέλος στην ασάφεια που μπορούσε να προκύψει από τη διατύπωση στην απόφαση της 19ης Ιανουαρίου 2010, Kücükdeveci[67], όπου γίνεται αναφορά στη δυνατότητα επίκλησης της «αρχή[ς] της απαγορεύσεως των διακρίσεων λόγω ηλικίας, όπως η αρχή αυτή συγκεκριμενοποιείται με την οδηγία 2000/78[/ΕΚ[68]]»[69]. Δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι η διατύπωση αυτή κλονίζει την πάγια νομολογία σχετικά με την έλλειψη οριζόντιου άμεσου αποτελέσματος των οδηγιών, και μάλιστα την ιεραρχία των κανόνων[70]; Όσον αφορά τα ζητήματα αυτά, από την απόφαση Association de médiation sociale προκύπτει σαφώς ότι η νομολογία που απορρέει από την απόφαση της 19ης Ιανουαρίου 2010, Kücükdeveci[71], διατηρείται και ότι μόνον ο κανόνας πρωτογενούς δικαίου μπορεί, εν ανάγκη, να τύχει επικλήσεως στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ ιδιωτών[72]. Συνεπώς, δύναται να θεωρηθεί ότι η απόφαση αυτή, κατά το μέτρο που αναγνωρίζει τη δυνατότητα απευθείας επίκλησης των διατάξεων του Χάρτη στο πλαίσιο διαφορών μεταξύ με οριζόντιο χαρακτήρα, καθιερώνει ένα επιπλέον αντιστάθμισμα σχετικά με την έλλειψη οριζόντιου άμεσου αποτελέσματος των οδηγιών[73].

67 C-555/07, EU:C:2010:21.

68 Οδηγία του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία (ΕΕ 2000, L 303, σ. 16).

69 Βλ., μεταξύ άλλων, σκέψη 51 της απόφασης αυτής.

70 Βλ., συναφώς, Bailleux, A., «La Cour de justice, la Charte des droits fondamentaux et l'intensité normative des droits sociaux», *Revue de droit social*, La Charte, Bruges, 2014, αριθ. 3, σ. 283 έως 308, και ειδικότερα σ. 293.

71 C-555/07, EU:C:2010:21.

72 Βλ. Bailleux, A., «La Cour de justice, la Charte des droits fondamentaux et l'intensité normative des droits sociaux», *Revue de droit social*, La Charte, Bruges, 2014, αριθ. 3, σ. 283 έως 308, και ειδικότερα σ. 294 και 295. Βλ., επίσης, υπ' αυτή την έννοια, Carpano, E., και Mazuyer, E., «La représentation des travailleurs à l'épreuve de l'article 27 de la Charte des droits fondamentaux de l'Union: précisions sur l'invocabilité horizontale du droit de l'Union», *Revue de droit du travail*, Dalloz, Παρίσι, 2014, αριθ. 5, σ. 312 έως 320, οι οποίοι σημειώνουν, αναφορικά με την αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων λόγω ηλικίας, ότι η δυνατότητα επίκλησης της εν λόγω αρχής «δεν προκύπτει τόσο από τον συνδυασμό μιας γενικής αρχής με μια οδηγία όσο από τον αυτάρκη χαρακτήρα της ίδιας της γενικής αρχής […]. Με άλλα λόγια, το ενδεχόμενο αποτέλεσμα αποκλεισμού δεν συνδέεται με το αποτέλεσμα της οδηγίας, αλλά συνδέεται μόνο με το αποτέλεσμα της αρχής ή του θεμελιώδους δικαιώματος που πρέπει να έχει αυτάρκεια» (σ. 319).

73 Βλ., υπ' αυτή την έννοια, Cariat, N., «L'invocation de la Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne dans les litiges horizontaux: état des lieux après l'arrêt Association de Médiation Sociale», *Cahiers de droit européen*, Larcier, Βρυξέλλες, 2014, αριθ. 2, σ. 305 έως 336, και ειδικότερα σ. 316, § 8.

76. Το Δικαστήριο συνέχισε τη νομολογιακή αυτή κατασκευή με την απόφασή του της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger [74], αναγνωρίζοντας τη δυνατότητα απευθείας επίκλησης, σε διαφορά μεταξύ ιδιωτών, του άρθρου 21 του Χάρτη, κατά το μέρος που απαγορεύει τις διακρίσεις λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων [75], καθώς και του άρθρου 47 του Χάρτη, το οποίο αφορά το δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας [76].

77. Σε αντίθεση με ό,τι έχει κατά καιρούς υποστηριχθεί, η αναγνώριση της δυνατότητας απευθείας επίκλησης των διατάξεων του Χάρτη στο πλαίσιο διαφορών με οριζόντιο χαρακτήρα, η οποία αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, τη σημαντικότερη συμβολή της απόφασης Association de médiation sociale, δεν αντίκειται στο άρθρο 51 του Χάρτη, καθόσον η αναγνώριση αυτή έχει σκοπό όπως τα κράτη μέλη, στα οποία απευθύνονται οι διατάξεις του Χάρτη, σέβονται κατά την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης τα θεμελιώδη δικαιώματα που αναγνωρίζονται από τον Χάρτη. Από αυτή τη σκοπιά, το γεγονός ότι η επίκληση των εν λόγω δικαιωμάτων γίνεται στο πλαίσιο διαφοράς με οριζόντιο χαρακτήρα δεν είναι καθοριστικής σημασίας και, σε κάθε περίπτωση, δεν δύναται να παράσχει στα κράτη μέλη τη δυνατότητα να αποφύγουν τη διαπίστωση παραβίασης του Χάρτη κατά την από αυτά εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης [77].

78. Συνεπώς, πρέπει να αρθεί οριστικά το εμπόδιο που το άρθρο 51, παράγραφος 1, του Χάρτη θα μπορούσε να θέσει στη δυνατότητα απευθείας επίκλησης των διατάξεων του Χάρτη στο πλαίσιο διαφορών μεταξύ ιδιωτών. Μολονότι το άρθρο αυτό ορίζει ότι οι διατάξεις του Χάρτη «απευθύνονται στα θεσμικά και λοιπά όργανα και τους οργανισμούς της Ένωσης […], καθώς και στα κράτη μέλη, μόνον όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης», εντούτοις το εν λόγω άρθρο δεν αποκλείει ρητώς κάθε αποτέλεσμα του Χάρτη στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών [78]. Πρέπει να προστεθεί ότι το Δικαστήριο έχει αναγνωρίσει οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα σε διάφορες διατάξεις του πρωτογενούς δικαίου της Ένωσης μολονότι, όπως προκύπτει από το γράμμα τους, απευθύνονται στα κράτη μέλη [79].

79. Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι, με την απόφαση Association de médiation sociale, το Δικαστήριο έθεσε ένα πλαίσιο ανάλυσης σχετικά με τη διάρθρωση της προστασίας που παρέχουν οι οδηγίες και οι κανόνες περί προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων [80]. Οι υπό κρίση υποθέσεις παρέχουν στο Δικαστήριο την ευκαιρία να συμπληρώσει και να διευκρινίσει αυτό το πλαίσιο ανάλυσης, αυτή τη φορά σχετικά με ένα άρθρο του Χάρτη, ήτοι το άρθρο του 31, παράγραφος 2, το οποίο κατά τη γνώμη μου, σε αντίθεση με το άρθρο 27 του Χάρτη, έχει τις ιδιότητες που είναι αναγκαίες για να μπορεί να γίνει απευθείας επίκλησή του στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ ιδιωτών προκειμένου να αποκλειστεί, εν ανάγκη, η εφαρμογή αντίθετης εθνικής ρύθμισης.

74 C-414/16, EU:C:2018:257.

75 Προς στήριξη αυτής της αναγνώρισης, το Δικαστήριο σημείωσε ότι, «[δ]εδομένου του επιτακτικού του αποτελέσματος, το άρθρο 21 του Χάρτη δεν διαφέρει, κατ' αρχήν, από τις διάφορες διατάξεις των ιδρυτικών Συνθηκών περί απαγορεύσεως των διακρίσεων που βασίζονται σε διάφορους λόγους, ακόμη και όταν τέτοιες διακρίσεις προκύπτουν από συμβάσεις που έχουν συναφθεί μεταξύ ιδιωτών» [απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger (C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψη 77), η οποία παραπέμπει στις αποφάσεις της 8ης Απριλίου 1976, Defrenne (43/75, EU:C:1976:56, σκέψη 39)· της 6ης Ιουνίου 2000, Angonese (C-281/98, EU:C:2000:296, σκέψεις 33 έως 36)· της 3ης Οκτωβρίου 2000, Ferlini (C-411/98, EU:C:2000:530, σκέψη 50), καθώς και της 11ης Δεκεμβρίου 2007, International Transport Workers' Federation και Finnish Seamen's Union (C-438/05, EU:C:2007:772, σκέψεις 57 έως 61)]. Η θέση αυτή συμπίπτει με την παρατήρηση των Carpano, E., και Mazuyer, E., «La représentation des travailleurs à l'épreuve de l'article 27 de la Charte des droits fondamentaux de l'Union: précisions sur l'invocabilité horizontale du droit de l'Union», *Revue de droit du travail*, Dalloz, Παρίσι, 2014, αριθ. 5, σ. 312 έως 320, οι οποίοι σημειώνουν, αναφορικά με την απόφαση Association de médiation sociale, ότι, «αναγνωρίζοντας τη δυνατότητα των διατάξεων του Χάρτη να έχουν οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα, το Δικαστήριο περιορίστηκε να συναγάγει το συμπέρασμα που απορρέει από την εξομοίωση του Χάρτη με το πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης στην οποία προβαίνει η Συνθήκη της Λισσαβώνας» (σ. 320).

76 Κατά το Δικαστήριο, το άρθρο αυτό «είναι αυτοτελές και δεν χρειάζεται να εξειδικεύεται με διατάξεις του δικαίου της Ένωσης ή του εθνικού δικαίου προκειμένου να απονείμει στους ιδιώτες δικαίωμα δυνάμενο να προβληθεί αυτό καθεαυτό» (απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger, C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψη 78).

77 Βλ., συναφώς, Bailleux, A., «La Cour de justice, la Charte des droits fondamentaux et l'intensité normative des droits sociaux», *Revue de droit social*, La Charte, Bruges, 2014, αριθ. 3, σ. 283 έως 308, και ειδικότερα σ. 305.

78 Βλ., υπ' αυτή την έννοια, Robin-Olivier, S., «Article 31 – Conditions de travail justes et équitables», *Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne, Commentaire article par article*, Bruylant, Βρυξέλλες, 2018, σ. 679 έως 694, και ειδικότερα σ. 693, § 29.

79 Όπ.π.

80 Βλ. Cariat, N., «L'invocation de la Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne dans les litiges horizontaux: état des lieux après l'arrêt Association de Médiation Sociale», *Cahiers de droit européen*, Larcier, Βρυξέλλες, 2014, αριθ. 2, σ. 305 έως 336, και ειδικότερα σ. 311 επ.

80. Για να μπορεί να τύχει μιας τέτοιας απευθείας επίκλησης, η επίμαχη διάταξη του Χάρτη θα πρέπει, λαμβανομένων υπόψη των εγγενών χαρακτηριστικών της, όπως αυτά προκύπτουν από το γράμμα της, να έχει επιτακτικό χαρακτήρα και να είναι αυτάρκης [81].

81. Το θεμελιώδες δικαίωμα σε ετήσια περίοδο αμειβόμενων διακοπών, όπως διατυπώνεται στο άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, έχει χωρίς αμφιβολία επιτακτικό χαρακτήρα. Το Δικαστήριο έχει, κατά πάγια νομολογία, τονίσει τόσο τη σημασία όσο και τον επιτακτικό χαρακτήρα του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, επισημαίνοντας ότι πρόκειται για «αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης που έχει ιδιαίτερη σημασία και από την οποία δεν επιτρέπεται παρέκκλιση» [82]. Συνεπώς, το εν λόγω δικαίωμα είναι δεσμευτικό όχι μόνο για τη δράση των δημόσιων αρχών, αλλά και στις εργασιακές σχέσεις μεταξύ ιδιωτών. Συναφές κριτήριο που το Δικαστήριο έλαβε υπόψη στην απόφαση της 8ης Απριλίου 1976, Defrenne (43/75, EU:C:1976:56) [83].

82. Εξάλλου, η συγκεκριμένη διάταξη του Χάρτη πρέπει, όπως προανέφερα, να είναι αυτάρκης [84], πράγμα που σημαίνει ότι δεν είναι απαραίτητη η θέσπιση συμπληρωματικού κανόνα του δικαίου της Ένωσης ή του εθνικού δικαίου προκειμένου να καταστεί λειτουργικό το θεμελιώδες δικαίωμα που αναγνωρίζει ο Χάρτης [85]. Με άλλα λόγια, πρέπει η συγκεκριμένη διάταξη του Χάρτη να μπορεί να έχει απευθείας αποτελέσματα έναντι των ιδιωτών χωρίς να απαιτεί την έκδοση οποιασδήποτε συμπληρωματικής πράξης.

83. Θεωρώ πράγματι ότι, λαμβανομένου υπόψη του γράμματός του, το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη δεν απαιτεί την έκδοση καμίας συμπληρωματικής πράξης προκειμένου να έχει απευθείας αποτελέσματα έναντι των ιδιωτών. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η θέσπιση πράξης του πρωτογενούς δικαίου της Ένωσης και/ή μέτρων εφαρμογής από τα κράτη μέλη ασφαλώς μπορεί να είναι χρήσιμη

81 Βλ., υπ' αυτή την έννοια, Lenaerts, K., «L'invocabilité du principe de non-discrimination entre particuliers», *Le droit du travail au XXIe siècle, Liber Amicorum Claude Wantiez*, Larcier, Βρυξέλλες, 2015, σ. 89 έως 105, ο οποίος σημειώνει, αναφορικά με την αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων λόγω ηλικίας, ότι «από τον συνδυασμό των αποφάσεων Mangold, Kücükdeveci και AMS φαίνεται να προκύπτει ότι η δυνατότητα οριζόντιας επίκλησης [της εν λόγω αρχής] θεμελιώνεται, κατά πρώτο λόγο, στον επιτακτικό της χαρακτήρα […]. Κατά δεύτερο λόγο, η κανονιστική αυτάρκεια της εν λόγω αρχής διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στη συλλογιστική του Δικαστηρίου. Αυτή η αυτάρκεια επιτρέπει τη διάκριση μεταξύ των κανόνων που είναι λειτουργικοί σε συνταγματικό επίπεδο και εκείνων που απαιτούν νομοθετική παρέμβαση προκειμένου να καταστούν λειτουργικοί. Εν προκειμένω, η κανονιστική αυτάρκεια μπορεί να προσδώσει οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα στην αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων λόγω ηλικίας χωρίς να θιγεί η συνταγματική κατανομή εξουσιών που έχουν προβλέψει οι συντάκτες των Συνθηκών. Κατά το μέτρο που η εν λόγω αρχή "είναι αφ' εαυτής ικανή να απονείμει στους ιδιώτες δικαίωμα δυνάμενο να προβληθεί ως τέτοιο", δεν υφίσταται σφετερισμός των αρμοδιοτήτων του νομοθέτη της Ένωσης ή των κρατών μελών. Αντιθέτως, το άρθρο 27 του Χάρτη δεν μπορεί να παραγάγει ένα τέτοιο άμεσο αποτέλεσμα εφόσον απαιτεί την παρέμβαση του νομοθέτη, τόσο στο επίπεδο της Ένωσης όσο και σε αυτό των κρατών μελών» (σ. 104 και 105).

82 Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 22ας Απριλίου 2010, Zentralbetriebsrat der Landeskrankenhäuser Tirols (C-486/08, EU:C:2010:215, σκέψη 28 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία). Γενικότερα, όπως σημειώνει ο Bogg, A., «Article 31: Fair and just working conditions», σε Peers, S., Hervey, T., Kenner, J., και Ward, A., *The EU Charter of Fundamental Rights*: *A commentary*, Hart Publishing, Οξφόρδη, 2014, σ. 833 έως 868, «Article 31 speaks to the very purpose of labour law itself, namely to ensure fair and just working conditions, and it transfigures this overarching protective purpose into a subjective fundamental social right. This transfiguration, based in the injunction to respect the human dignity of all workers, marks out Article 31 as the *grundnorm* of the other labour rights in the Solidarity chapter» (σ. 846, § 31.27).

83 Σκέψη 39. Βλ., επίσης, απόφαση της 6ης Ιουνίου 2000, Angonese (C-281/98, EU:C:2000:296, σκέψεις 34 και 35).

84 Όπως παρατηρεί η Walkila, S., *Horizontal Effect of Fundamental Rights in EU Law*, Europa Law Publishing, Groningen, 2016, «[t]he core criterion pertains to the question whether a norm may be deemed "sufficient in itself" to serve as a direct basis of a claim before a court. That points to the remedial force of the norm; i.e., whether the norm has a sufficiently ascertainable normative content which enables a judge to apply it in given circumstances. The remedial force of a fundamental right norm may be examined on the basis of content and context based analyses […]». Συναφώς, «[t]he content-based analysis inquires whether the norm enjoys "fully effectiveness" in the sense that its normative content is defined with a requisite degree of specificity and clarity so that the parties to a legal dispute may rely upon it and the courts enforce it» (σ. 183).

85 Βλ., συναφώς, Van Raepenbusch, S., *Droit institutionnel de l'Union européenne*, 2η έκδοση, Larcier, Βρυξέλλες, 2016, ο οποίος θεωρεί ότι, μετά την απόφαση Association de médiation sociale, «[έ]χει […] πλέον αναγνωριστεί σαφώς ότι οι κανόνες του Χάρτη που προστατεύουν θεμελιώδη δικαιώματα και οι οποίοι πληρούν την προϋπόθεση της αυτάρκειας, ήτοι οι κανόνες στους οποίους αναγνωρίζεται ένας χαρακτήρας self-sufficient, σύμφωνα με την παραδοσιακή ορολογία του δημοσίου διεθνούς δικαίου, μπορούν να προβληθούν αυτοτελώς, ακόμη και στο πλαίσιο σχέσεων ιδιωτικού δικαίου, προκειμένου να αποκλειστεί η εφαρμογή αντίθετου κανόνα του εθνικού δικαίου, εφόσον υφίσταται συνδετικό στοιχείο μεταξύ της επίμαχης κατάστασης και του δικαίου της Ένωσης» (σ. 487). Υπενθυμίζεται, συναφώς, ότι «[ο] self sufficient χαρακτήρας αντιστοιχεί […] στην αυτόνομη δυνατότητα ενός κανόνα διεθνούς δικαίου να τύχει εφαρμογής, η οποία συνιστά έκφανση μιας εγγενούς κανονιστικής του ιδιότητας», βλ. Verhoeven, J., «La notion d'"applicabilité directe" du droit international», *Revue belge de droit international*, Bruylant, Βρυξέλλες, 1985, σ. 243 έως 264, και ειδικότερα σ. 248. Βλ., επίσης, Vandaele, A., και Claes, E., «L'effet direct des traités internationaux – Une analyse en droit positif et en théorie du droit axée sur les droits de l'homme», Working Paper nº 15, décembre 2001, K.U. Leuven, Faculté de droit, Institut de droit international, προσβάσιμο στον ακόλουθο ιστότοπο: https://www.law.kuleuven.be/iir/nl/onderzoek/working-papers/WP15f.pdf.

κατά το μέρος που συγκεκριμενοποιεί τον τρόπο με τον οποίο οι ιδιώτες μπορούν να απολαύσουν το περί ου πρόκειται θεμελιώδες δικαίωμα. Τούτου δοθέντος, η θέσπιση τέτοιων μέτρων, η οποία δεν απαιτείται από το γράμμα της συγκεκριμένης διάταξης του Χάρτη, δεν είναι αναγκαία προκειμένου η εν λόγω διάταξη να παραγάγει απευθείας τα αποτελέσματά της στο πλαίσιο των διαφορών τις οποίες καλούνται να λύσουν τα εθνικά δικαστήρια [86].

84. Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι, στο μέτρο που αναγνωρίζει το δικαίωμα κάθε εργαζομένου σε ετήσια περίοδο αμειβόμενων διακοπών, το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη πληροί τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για να είναι δυνατή η απευθείας επίκλησή του στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ ιδιωτών προκειμένου να αποκλειστεί η εφαρμογή εθνικών διατάξεων που έχουν ως αποτέλεσμα να στερείται ο εργαζόμενος ενός τέτοιου δικαιώματος. Πάντως, όπως προανέφερα, αυτό συμβαίνει στην περίπτωση των εθνικών νομοθεσιών ή πρακτικών οι οποίες προβλέπουν ότι, όταν η σχέση εργασίας λύεται λόγω θανάτου του εργαζομένου, το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών αποσβέννυται, χωρίς να γεννάται δικαίωμα χρηματικής αποζημίωσης για τις μη ληφθείσες ετήσιες άδειες μετ' αποδοχών, και οι οποίες συνεπώς καθιστούν αδύνατη την καταβολή μιας τέτοιας αποζημίωσης στους κληρονόμους του θανόντος. Πράγματι, όπως το Δικαστήριο δέχθηκε, κατ' ουσίαν, στην απόφαση Bollacke, τέτοιου είδους εθνικές νομοθεσίες ή πρακτικές έχουν ως αποτέλεσμα να επιφέρουν «αναδρομικώς πλήρη απώλεια του ίδιου του δικαιώματος σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών» [87].

85. Κατά συνέπεια, προτείνω στο Δικαστήριο, στο πλαίσιο της υποθέσεως Willmeroth (C-570/16), να απαντήσει στο Bundesarbeitsgericht (Ομοσπονδιακό Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών) ότι εθνικό δικαστήριο, το οποίο έχει επιληφθεί διαφοράς μεταξύ δύο ιδιωτών, υποχρεούται, όταν αδυνατεί να ερμηνεύσει το εθνικό δίκαιο κατά τρόπο σύμφωνο με το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, να παράσχει, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του, την έννομη προστασία που απορρέει για τους ιδιώτες από το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη και να διασφαλίσει την πλήρη αποτελεσματικότητα του άρθρου αυτού, αφήνοντας εν ανάγκη ανεφάρμοστη οποιαδήποτε αντίθετη διάταξη του εθνικού δικαίου.

86. Θα συμπληρώσω την ανάλυσή μου διευκρινίζοντας ότι το ζήτημα σχετικά με το κανονιστικό περιεχόμενο του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη δεν εξαντλείται με τη διαπίστωση ότι το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη αρκεί από μόνο του, κατά το μέτρο που κατοχυρώνει το δικαίωμα κάθε εργαζομένου σε ετήσια περίοδο αμειβόμενων διακοπών, να παράσχει στους ιδιώτες δικαίωμα δυνάμενο να προβληθεί ως τέτοιο στο πλαίσιο διαφοράς τους σε τομέα ο οποίος διέπεται από το δίκαιο της Ένωσης.

87. Σημειώνω συναφώς ότι ένα από τα διδάγματα που πρέπει να αντληθούν από την απόφαση Association de médiation sociale είναι η ανάγκη να λαμβάνονται υπόψη οι επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη προκειμένου να καθορίζεται αν είναι δυνατή η απευθείας επίκληση διάταξης του Χάρτη στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ ιδιωτών [88]. Συνεπώς, οι εν λόγω επεξηγήσεις πρέπει, κατά τη γνώμη μου, να λαμβάνονται υπόψη για τον καθορισμό του κανονιστικού περιεχομένου του έχοντος άμεση εφαρμογή κανόνα δικαίου που περιέχεται στο άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη. Εξάλλου. αυτός ο συνυπολογισμός των επεξηγήσεων σχετικά με τον Χάρτη υπαγορεύεται από το άρθρο 6, παράγραφος 1, τρίτο εδάφιο, ΣΕΕ, κατά το οποίο «[τ]α δικαιώματα, οι ελευθερίες και οι αρχές του Χάρτη ερμηνεύονται σύμφωνα με τις γενικές διατάξεις του Τίτλου VII του Χάρτη που διέπουν την ερμηνεία και την εφαρμογή του και λαμβανομένων δεόντως υπόψη των επεξηγήσεων οι οποίες

86 Βλ., συναφώς, Bogg, A., «Article 31: Fair and just working conditions», σε Peers, S., Hervey, T., Kenner, J., και Ward, A., *The EU Charter of Fundamental Rights: A commentary*, Hart Publishing, Οξφόρδη, 2014, σ. 833 έως 868: «The absence of these limiting formulae means that Article 31 is better understood as a genuinely autonomous fundamental right, a standard against which Union laws and national laws and practices are measured rather than a standard capable of being diluted and weakened by those laws and practices» (σ. 846, § 31.27).

87 Βλ. απόφαση Bollacke (σκέψη 25).

88 Βλ. απόφαση Association de médiation sociale (σκέψη 46). Βλ., συναφώς, Cariat, N., «L'invocation de la Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne dans les litiges horizontaux: état des lieux après l'arrêt Association de Médiation Sociale», *Cahiers de droit européen*, Larcier, Βρυξέλλες, 2014, αριθ. 2, σ. 305 έως 336, και ειδικότερα σ. 323, § 10.

αναφέρονται στον Χάρτη και στις οποίες μνημονεύονται οι πηγές των εν λόγω διατάξεων». Κατά το άρθρο 52, παράγραφος 7, του Χάρτη, «[τ]α δικαστήρια της Ένωσης και των κρατών μελών λαμβάνουν δεόντως υπόψη τους τις επεξηγήσεις οι οποίες έχουν εκπονηθεί με σκοπό την παροχή κατευθύνσεων για την ερμηνεία του παρόντος Χάρτη» [89].

88. Πάντως, από τις επεξηγήσεις σχετικά με το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη προκύπτει ότι η οδηγία 93/104 αποτελεί ένα από τα βάθρα στα οποία οι συντάκτες του Χάρτη βασίστηκαν για να συντάξουν τη διάταξη αυτή. Συγκεκριμένα, υπενθυμίζω ότι, κατά τις επεξηγήσεις αυτές, το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη «βασίζεται στην οδηγία 93/104 [...]». Η οδηγία 93/104 κωδικοποιήθηκε στη συνέχεια από την οδηγία 2003/88 και, όπως προκύπτει από το γράμμα του άρθρου 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88 [90], το οποίο συνιστά διάταξη από την οποία, όπως προβλέπεται στην ίδια οδηγία, δεν επιτρέπεται παρέκκλιση, κάθε εργαζόμενος δικαιούται ετήσια άδεια μετ' αποδοχών διάρκειας τουλάχιστον τεσσάρων εβδομάδων. Συνεπώς, το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη ανήκει στον σκληρό πυρήνα της οδηγίας 93/104, δεδομένου ότι το άρθρο αυτό κατοχυρώνει και συμπυκνώνει αυτό που φαίνεται ως το πλέον σημαντικό στην εν λόγω οδηγία [91].

89. Από αυτή την αλληλουχία κανόνων, η οποία αντανακλάται στη νομολογία του Δικαστηρίου [92], συνάγω ότι το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη διασφαλίζει σε κάθε εργαζόμενο ετήσια περίοδο άδειας μετ' αποδοχών ελάχιστης διάρκειας τεσσάρων εβδομάδων [93]. Με άλλα λόγια, ο καθορισμός του κανονιστικού περιεχομένου του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη και ο προσδιορισμός των υποχρεώσεων που πηγάζουν από τη διάταξη αυτή δεν μπορούν να γίνουν, κατά τη γνώμη μου, χωρίς να ληφθούν υπόψη το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 και η νομολογία του Δικαστηρίου, το οποίο, πάνω σε αυτή τη βάση, διευκρίνισε, μέσα από τις υποθέσεις που έχει εκδικάσει, το περιεχόμενο και την εμβέλεια της «ιδιαίτερης σημασίας αρχής του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης» [94] που συνιστά το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών [95].

89 Βλ., επίσης, υπ' αυτή την έννοια, πέμπτο εδάφιο του προοιμίου του Χάρτη.

90 Όπως εξάλλου προκύπτει από το γράμμα του άρθρου 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/104.

91 Βλ., κατ' αναλογίαν, αναφορικά με το άρθρο II-91 της Συνθήκης για τη θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης, Jeammaud, A., «Article II 91; conditions de travail justes et équitables», *Traité établissant une Constitution pour l'Europe, partie II, La Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne: commentaire article par article*, τόμος 2, Bruylant, Βρυξέλλες, 2005, σ. 416 έως 425, και ειδικότερα σ. 419 και 423.

92 Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 29ης Νοεμβρίου 2017, King (C-214/16, EU:C:2017:914), όπου γίνεται λόγος για «την αρχή που διατυπώνεται στο άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, καθώς και στο άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, κατά την οποία ένα κεκτημένο δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών δεν αποσβένεται με τη λήξη της περιόδου αναφοράς και/ή της προβλεπόμενης από την εθνική νομοθεσία περιόδου μεταφοράς, εφόσον ο εργαζόμενος δεν ήταν σε θέση να κάνει χρήση της άδειας αυτής» (σκέψη 56).

93 Βλ., υπ' αυτή την έννοια, Bogg, A., «Article 31: Fair and just working conditions», σε Peers, S., Hervey, T., Kenner, J., και Ward, A., *The EU Charter of Fundamental Rights*: *A commentary*, Hart Publishing, Οξφόρδη, 2014, σ. 833 έως 868, ο οποίος θεωρεί ότι, «though the duration of annual paid leave is not specified in Article 31(2), this should be understood as a minimum of four weeks leave per year in line with Article 7 of the Directive» (σ. 859, § 31.56). Το ζήτημα αυτό βρίσκεται στο επίκεντρο των εκκρεμών υποθέσεων TSN (C-609/17) και AKT (C-610/17), στις οποίες το työtuomioistuin (δικαστήριο εργατικών διαφορών, Φινλανδία) ερωτά το Δικαστήριο, μεταξύ άλλων, αν το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη προστατεύει κεκτημένο δικαίωμα άδειας της οποίας η διάρκεια υπερβαίνει την προβλεπόμενη στο άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88 ελάχιστη ετήσια άδεια τεσσάρων εβδομάδων.

94 Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 29ης Νοεμβρίου 2017, King (C-214/16, EU:C:2017:914, σκέψη 32 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

95 Βλ., συναφώς, Bogg, A., «Article 31: Fair and just working conditions», σε Peers, S., Hervey, T., Kenner, J., και Ward, A., *The EU Charter of Fundamental Rights*: *A commentary*, Hart Publishing, Οξφόρδη, 2014, σ. 833 έως 868, κατά τον οποίο «it follows from this symbiosis that the reasoning and specific legal conclusions of the CJEU on article 7 are also reflected in the parameters of the right to a period of annual paid leave under Article 31(2). This interpretative synergy between Article 7 of the Working Time Directive and Article 31(2) means that the rights are so entwined in the CJEU's legal reasoning that it is now difficult to discern where one begins and the other ends» (σ. 858 και 859, § 31.55). Στο ίδιο πνεύμα, βλ. προτάσεις του γενικού εισαγγελέα H. Saugmandsgaard Øe στην υπόθεση Maio Marques da Rosa (C-306/16, EU:C:2017:486), ο οποίος, έχοντας πρώτα σημειώσει ότι από τις επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη προκύπτει ότι το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη βασίζεται μεταξύ άλλων στην οδηγία 93/104, εκτιμά, όσον αφορά το δικαίωμα εβδομαδιαίας αναπαύσεως, ότι «το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη αντιστοιχεί προς το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 5 της οδηγίας 2003/88». Το συμπέρασμα που συνάγει είναι ότι «το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη δεν είναι ικανό να παράσχει χρήσιμα συμπληρωματικά στοιχεία όσον αφορά τη ζητούμενη ερμηνεία του άρθρου 5 της οδηγίας 2003/88» (σημεία 43 και 44). Βλ., στο ίδιο πνεύμα, απόφαση της 9ης Νοεμβρίου 2017, Maio Marques da Rosa (C-306/16, EU:C:2017:844, σκέψη 50).

90. Επίσης αυτή η αλληλουχία κανόνων είναι λόγος για τον οποίο πρέπει να θεωρηθεί ότι το δικαίωμα χρηματικής αποζημίωσης, το οποίο πρέπει να έχει κάθε εργαζόμενος ο οποίος, για λόγους ανεξάρτητους από τη βούλησή του, δεν μπόρεσε να ασκήσει πριν από τη λύση της σχέσης εργασίας το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, όπως αυτό απορρέει από το άρθρο 7, παράγραφος 2, της οδηγίας 2003/88 και όπως έχει αναγνωριστεί και διευκρινιστεί από το Δικαστήριο[96], πρέπει να θεωρηθεί ότι προστατεύεται με το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη[97].

91. Εξάλλου, η πρόσφατη νομολογία του Δικαστηρίου φαίνεται, κατά τη γνώμη μου, να λαμβάνει υπόψη, προκειμένου να προσδιορίσει τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τον Χάρτη, τον κανόνα ο οποίος συγκεκριμενοποιεί το επίμαχο θεμελιώδες δικαίωμα[98].

92. Εν κατακλείδι, παρατηρώ ότι το Δικαστήριο, στην απόφαση Association de médiation sociale, φαίνεται να συνήγαγε το συμπέρασμα που προκύπτει από το γεγονός ότι ο Χάρτης περιέχει διατάξεις οι οποίες δεν έχουν όλες την ίδια δυνατότητα να τύχουν απευθείας επίκλησης στο πλαίσιο διαφορών μεταξύ ιδιωτών. Αν προκύψει ότι διάταξη του Χάρτη έχει ισχνό κανονιστικό περιεχόμενο, τότε η προστασία του θεμελιώδους δικαιώματος που η διάταξη αυτή αναγνωρίζει απαιτεί την επέμβαση του νομοθέτη της Ένωσης και/ή των εθνικών νομοθετών, οπότε δεν είναι ικανή να έχει από μόνη της άμεσο έννομο αποτέλεσμα στο πλαίσιο διαφοράς ενώπιον εθνικού δικαστηρίου. Σε αυτή την περίπτωση, το Δικαστήριο θα πρέπει αναγκαστικά να λάβει υπόψη την εκπεφρασμένη βούληση των συντακτών του Χάρτη να αναθέσουν στον νομοθέτη της Ένωσης και/ή στους εθνικούς νομοθέτες τη φροντίδα του προσδιορισμού του περιεχομένου και των όρων εφαρμογής των θεμελιωδών δικαιωμάτων που αναγνωρίζει ο Χάρτης.

93. Μολονότι αυτή η θέση του Δικαστηρίου είναι κατανοητή, λαμβανομένης υπόψη ιδίως της αρχής της διάκρισης των εξουσιών, εντούτοις, κατά τη γνώμη μου, η εν λόγω θέση πρέπει να αντισταθμιστεί από μια πιο ευέλικτη προσέγγιση όσον αφορά διατάξεις, όπως το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, οι οποίες αναγνωρίζουν ένα δικαίωμα χωρίς να παραπέμπουν ρητώς στη θέσπιση κανόνων του δικαίου της Ένωσης ή του εθνικού δικαίου.

94. Επίσης, δεν πρέπει να υποτιμηθεί η δυνατότητα να αναγνωριστεί από τα εθνικά δικαστήρια άμεσο αποτέλεσμα σε άλλους μηχανισμούς προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως είναι ο ευρωπαϊκός κοινωνικός χάρτης. Συναφώς, άρνηση του Δικαστηρίου να αναγνωρίσει άμεσο αποτέλεσμα στο άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη θα αντιστρατευόταν, κατά τη γνώμη μου, τη διαπιστωμένη τάση των εθνικών δικαστηρίων να είναι πιο ανοικτά όσον αφορά την αναγνώριση άμεσου αποτελέσματος στον ευρωπαϊκό κοινωνικό χάρτη[99].

95. Επομένως, προτείνω στο Δικαστήριο να μην ακολουθήσει ως προς το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη μια υπερβολικά περιοριστική προσέγγιση, αλλά να υιοθετήσει μια ισορροπημένη νομολογία με την οποία να γίνεται δεκτό ότι, μολονότι όλες οι διατάξεις του Χάρτη που αναγνωρίζουν θεμελιώδη δικαιώματα δεν πληρούν τις προϋποθέσεις που απαιτούνται ώστε να τους

96 Βλ., ιδίως, αποφάσεις της 20ής Ιανουαρίου 2009, Schultz-Hoff κ.λπ. (C-350/06 και C-520/06, EU:C:2009:18, σκέψη 61), και της 29ης Νοεμβρίου 2017, King (C-214/16, EU:C:2017:914, σκέψη 52).

97 Βλ., υπ' αυτή την έννοια, Bogg, A., «Article 31: Fair and just working conditions», σε Peers, S., Hervey, T., Kenner, J., και Ward, A., *The EU Charter of Fundamental Rights*: *A commentary*, Hart Publishing, Οξφόρδη, 2014, σ. 833 έως 868, ο οποίος εκτιμά ότι «the worker's right to a payment in lieu of untaken leave during a leave year on termination of the employment relationship is a fundamental social right that is necessarily implicit in the right to paid annual leave under Article 31(2). This principle was established in [judgment of 20 January 2009, Schultz-Hoff and Others (C-350/06 and C-520/06, EU:C:2009:18)] in respect of Article 7 and it should apply with equal force to Article 31(2)» (σ. 861, § 31.60).

98 Βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Egenberger (C-414/16, EU:C:2018:257, σκέψη 81 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

99 Βλ., συναφώς, Nivard, C., «L'effet direct de la charte sociale européenne», *Revue des droits et libertés fondamentaux*, 2012, chronique αριθ. 28. Μπορεί να αναφερθεί ως παράδειγμα η απόφαση του Conseil d'État (Συμβουλίου της Επικρατείας, Γαλλία), της 10ης Φεβρουαρίου 2014, Χ, αριθ. 358992, όπως και η απόφαση του Cour de cassation (Ανωτάτου Αναιρετικού Δικαστηρίου, Γαλλία) της 14ης Απριλίου 2010 (Cass. soc. αριθ. 09-60426 και 09-60429). Σημειώνω επίσης ότι το άρθρο 2, παράγραφος 3, του αναθεωρημένου ευρωπαϊκού κοινωνικού χάρτη κάνει λόγο για δικαίωμα σε «ετήσια άδεια μετ' αποδοχών ελάχιστης διάρκειας τεσσάρων εβδομάδων».

αναγνωριστεί οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα, εντούτοις οι προϋποθέσεις αυτές πληρούνται από τις διατάξεις που έχουν επιτακτικό χαρακτήρα και είναι αυτάρκεις. Εν ολίγοις, οι υπό κρίση υποθέσεις παρέχουν στο Δικαστήριο την ευκαιρία να φροντίσει ώστε η αναγνώριση των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων να μην είναι ένα «απλώς και μόνο ευχολόγιο» [100].

IV. Πρόταση

96. Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω, προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στα προδικαστικά ερωτήματα του Bundesarbeitsgericht (Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου Εργατικών Διαφορών, Γερμανία) στο πλαίσιο των συνεκδικαζόμενων υποθέσεων Bauer (C-569/16) και Willmeroth (C-570/16) ως εξής:

1) Το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας, πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνικές νομοθεσίες ή πρακτικές, όπως οι επίμαχες στην κύριες δίκες, οι οποίες προβλέπουν ότι, όταν η σχέση εργασίας λύεται λόγω του θανάτου του εργαζομένου, το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών αποσβέννυται, χωρίς να γεννάται δικαίωμα χρηματικής αποζημίωσης για τις μη ληφθείσες ετήσιες άδειες μετ' αποδοχών, και οι οποίες κατά συνέπεια καθιστούν αδύνατη την καταβολή τέτοιας χρηματικής αποζημίωσης στους κληρονόμους τους θανόντος.

2) Επιπλέον, στο πλαίσιο της υποθέσεως Bauer (C-569/16), προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στο Bundesarbeitsgericht (Ομοσπονδιακό Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών) ότι:

   Εθνικό δικαστήριο το οποίο έχει επιληφθεί διαφοράς μεταξύ ιδιώτη και νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου υποχρεούται, όταν αδυνατεί να ερμηνεύσει το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο κατά τρόπο σύμφωνο με το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, να παράσχει, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του, την έννομη προστασία που απορρέει για τους ιδιώτες από το εν λόγω άρθρο και να διασφαλίσει την πλήρη αποτελεσματικότητα του άρθρου αυτού, αφήνοντας εν ανάγκη ανεφάρμοστη κάθε αντίθετη εθνική διάταξη.

3) Τέλος, στο πλαίσιο της υποθέσεως Willmeroth (C-570/16), προτείνω στο Δικαστήριο να αποφανθεί ως εξής:

   Εθνικό δικαστήριο το οποίο έχει επιληφθεί διαφοράς μεταξύ δύο ιδιωτών υποχρεούται, όταν αδυνατεί να ερμηνεύσει το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο κατά τρόπο σύμφωνο με το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, να παράσχει, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του, την έννομη προστασία που απορρέει για τους ιδιώτες από το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και να διασφαλίσει την πλήρη αποτελεσματικότητα του άρθρου αυτού, αφήνοντας εν ανάγκη ανεφάρμοστη κάθε αντίθετη εθνική διάταξη.

100 Για να δανειστώ την έκφραση του Tinière, R., «L'invocabilité des principes de la Charte des droits fondamentaux dans les litiges horizontaux», *Revue des droits et libertés fondamentaux*, 2014, chronique αριθ. 14.